

INSTITUTE FOR WAR & PEACE REPORTING

Қазақстанда діни мәселелерді бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау бойынша

ЖУРНАЛИСТЕР МЕН АЗАМАТТЫҚ
ҚОҒАМДАСТЫҚҚА АРНАЛҒАН
НҰСҚАУЛЫҚ

УДК

ББК

Аңдатпа

Журналист әрдайым әлемдік басылымдардың алғашқы бетінде жариялануға лайық, мазмұны терең контент жасауға барынша ұмтылады. Алайда өзіне тікелей қатысы жоқ әртүрлі себептерге байланысты, оқырманның шынайы ықыласына бөленгенге дейін журналист өз материалдарын отандық БАҚ беттерінде уақытша, ешқандай шағымсыз, қарапайым түрде жариялауына тура келеді.

Ал, дін тақырыбындағы мәселелерді жазатын журналист мұндай қиялдардан аулақ. Ақпарат құралдарының тәжірибелі маманы жүздеген интернет ресурстары мен әртүрлі пікірлерді зерттеу арқылы өз материалының негізгі іргетасын қалау үшін, мемлекеттік құрылымдар мен білікті мамандардың пікіріне жүгінеді. Әдетте мұндай үдеріс шыдамдылық пен уақыт сияқты аса бағалы ресурстарды қажет етеді.

Түрлі тақырыптарда қалам тербеп жүрген журналист әріптестер мен азаматтық қоғамдастық өкілдерінің рухын асқақтату мақсатында авторлық ұжым дін мәселелерін барынша түсінікті де жеңіл тілмен жазу машығын жетілдіруге бағытталған құралды дайындауға бар күш-жігерін салды.

Біз – сұхбаттаспыз. Бәлкім, біздің сенімдеріміз бен нанымдарымыз ортақ болмас. Сіз бен біз үшін маңыздысы – басқа адамдардың проблемаларын зерттеу, есту, түсіну және қол ұшын беруге тырысу. Басқа көздейтініміз жоқ.

Бұл құрал әрдайым уақыты тығыз болғанына қарамастан, жаңа білім алуға құштар жандарға арналған.

0

УДК

ISBN

ББК

Соғыс және бейбітшілік институты (IWPR) 2019

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	5
I. ДІНИ СЕНІМ БОСТАНДЫҒЫ ҚҰҚЫҒЫ	7
1.1. Халықаралық құқық	8
1.2. Негізгі құқықтар: діни бостандық, наным бостандығы	9
1.2.1. Негізгі құқықтар каталогы: Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы	11
1.3. Діни саладағы адамның өзге де құқықтары мен бостандықтары	13
1.4. Құқықтарды шектеу себептері	16
1.5. Зайырлық принципі	19
II. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДІНИ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ЗАҢНАМАЛЫҚ ТҰРҒЫДА РЕТТЕУ	20
2.1. Қазақстан Республикасының ар-ождан және діни сенім бостандығына қатысты нормативтік-құқықтық базасының негізгі бағыттары	21
2.2. Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңы	24
2.3. Ұлттық заңнаманың өшпенділік тілін қолдануға қатысты құқықтық аспектілері	26
2.4. Журналистерге арналған кеңестер	36

III. ЖУРНАЛИСТЕРГЕ АРНАЛҒАН ТӘЖІРИБЕЛІК КЕҢЕСТЕР	40
3.1. Діни мәселелерді БАҚ-та жариялау	41
3.1.1. Журналистиканың халықаралық стандарттары	42
3.1.2. Діни мәселелерді бұқаралық ақпарат құралдарында қалай жазу керек	46
3.1.3. Орталық Азиядағы діни үрдістер туралы БАҚ-та жазу тәсілдері	55
3.2. Діни мәселелерді БАҚ-та жариялауда өшпенділік тілін қолданудан аулақ болу амалдары	68
3.2.1. Өшпенділік тілінің феномені	68
3.2.2. Өшпенділік тілін қолданбау шаралары қандай	76
IV. ДІНИ МӘСЕЛЕЛЕРДІ БАҚ-ТА ЖАРИЯЛАУДА ПАЙДАЛАНЫЛАТЫН ТЕРМИНДЕРДІҢ ГЛОССАРИЙІ	85
4.1. «Зиян» терминдердің глоссарийі	86
4.2. Діни мәселелерді жазатын журналистерге қажетті терминдердің тізімі	91

КІРІСПЕ

Журналистика – әлемді өзгертетін идеяларды саналы түрде іздеу. Біз ақпараттың жеткіліксіздігінен аса қиын жағдайға түсуіміз ғажап емес. Жауабы табылмаған сұрақтардың да саны өте көп. Тарих, дәстүр, заң мен тәртіп, отбасы мен денсаулық, сондай-ақ, Құдай мен дін тақырыптары – біздің заманымыздың «Тар жол, тайғақ кешуі». Мемлекеттің діннен мүлдем бөлектенуі адамдардың құдайға деген сенімін жоғалта алмайды. Діни мәселелер мемлекеттің адам өміріндегі рөліне ұқсас: адамның жағдайы жақсы болса, бұл тек өзінің жетістігі, ал жағдайы нашарласа, оған кінәлі өзінен басқа жандар – көршісі, мемлекет, Құдай т.б.

Біз қоғамның мәдениеті мен өркениеті туралы айтқан кезде құралдарында күрделі және маңызды сауалдар туындайды:

- Халықаралық нормалардың қайсысы дін мен сенім еркіндігі құқығына кепілдік береді?
- Діни бостандық пен сенім еркіндігі арасында қандай айырмашылық бар?
- Діни бірлестіктердің қызметі туралы қалай дұрыс жазу керек?
- Қандай да бір діни ілім туралы жазған кезде өз жеке басымның сеніміне сүйеніп жазуыма болады ма?
- Рұқсат етілген және тиым салынған діни материалдар арасындағы айырмашылық неде?
- Татулыққа шақыратын діни ұйымдар мен бүлікке шақыратын тиым салынған қозғалыстардың ара-жігін қалай ажыратуға болады?

Бұл құралдың өзектілігі – дін мәселелерін баспасөзде сапалы етіп жазуға арналған әдістерді жүйелі түрде беруінде. Ал мұндағы мақсатымыз – журналистік әлеуетті жетілдіру және оның уақытын үнемдеу. Сол себепті құралдың форматы неғұрлым қысқа уақытта

барынша мол ақпарат алуды көздейтіндер үшін өте ыңғайлы. Авторлар дәстүр болып кеткен мәтіндік қалыптан алшақтап, ақпараттың басым бөлігін схемалар мен графика түрінде беруді жөн көрді. Олардың әрқайсына қысқаша түсініктеме беру арқылы оқырманның материалды жеңіл меңгеруіне ыңғайлап жасады.

Бұл еңбекте халықаралық және ішкі реттеу заңнамалық нормаларымен бірге журналистиканың стандарттары да сипатталған. Кітаптың соңғы бөлімінде терминдер мен кең таралған клишелердің сөздігі ұсынылған. Оларды орнымен қолдану үшін әрқайсының түсініктемесі берілді.

Біз осы құралымызды діни мәселелердің баспасөзде шынайы фактілер негізінде жазылуына мүдделі барлық мамандық иелеріне пайдалы болуы үшін бар ерік-жігерімізді салдық.

**Құрметпен,
Соғыс және бейбітшілік
институтының
аймақтық директоры
Абахон Сұлтоназаров**

1

ДІНИ СЕНІМ БОСТАНДЫҒЫ ҚҰҚЫҒЫ

Авторы: Дмитрий Кабак,
«Ашық позиция» қоғамдық
қорының президенті, адам
құқығы жөніндегі сарапшы

1.1. Халықаралық құқық

Дін немесе наным бостандығы туралы ережелер БҰҰ-ның халықаралық шарттарының бірқатар ережелерінде қамтылған. Олардың арасында БҰҰ жарғысы, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (АҚЖД), Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (АСҚХП), сондай-ақ Бала құқықтары туралы конвенция (БҚК) бар. Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясындағы діни бостандық немесе наным бостандығы туралы ереже мемлекеттердің араласуын талап ететін шарттарда - Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактте және Бала құқықтары туралы конвенцияда өрбітілді. БҰҰ құжаттарынан басқа осы құралда қарастырылмаған ЕҚЫҰ және Еуропа Кеңесінің құжаттары да бар.

ДІН ЖӘНЕ НАНЫМ БОСТАНДЫҒЫ ТУРАЛЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ НЕГІЗДЕРІ

БҰҰ жарғысы, 1945 ж.
(1-бап, 3-бөлім)

Адам құқықтарының жалпыға бірдей
декларациясы, 1948 ж.
(18-бап)

Азаматтық және саяси құқықтар туралы
халықаралық пакт, 1966 ж.
(18-бап)

Бала құқықтары туралы конвенция, 1990 ж.
(14-бап)

1.2. Негізгі құқықтар: діни бостандық, наным бостандығы

Адам құқықтарының универсал каталогы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында (1948) айқындалған.¹ Ары қарай Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (1966) және Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт (1966)² Декларациядағы адам бостандығы мен құқықтары анықтамаларын нақтылады және қамтамасыз етілуі мемлекетке жүктелген адам бостандығы мен құқықтарын ең жоғары құндылық деп жариялау үшін фундаменталды негіз болды.

Пактілер мен Декларацияда айқындалған ой, ар-ождан еркіндігі және діни бостандық наным немесе діни бостандық туралы жалпы түсінікті қалыптастырып, бұл екеуін 2 ұғымға бөлді.

Сонымен **діни бостандық**, ең алдымен дінге сену немесе сенбеу (діни тәжірибені қолдану) процесіне негізделген, ал наным бостандығы қандай да бір көзқарасты, соның ішінде дінге қатысы жоқ көзқарастарды ұстану құқына назар аудартады.

Діни бостандық пен наным бостандығы бірдей қорғауға алынған. Халықаралық құқыққа сәйкес діни бостандық немесе наным бостандығы осы құқықтарды шектеу үшін негіз ретінде ұлттық қауіпсіздікті қорғауды көздемейді.

1 Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (10.12.1948 ж. №217 А) // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

2 Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (16.12.1966ж. № 2200А) // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

ӘМБЕБАП ҚҰҚЫҚТАР КАТАЛОГЫНДА ҚАРАСТЫРЫЛҒАН:

Адам құқықтарының жалпыға бірдей
декларациясы

ДИСКРИМИНАЦИЯ ЖАСАМАУ ПРИНЦИПТЕРІНДЕ ҚАРАСТЫРЫЛАДЫ:

БҰҰ -ның адам құқықтары жөніндегі негізгі
шарттары
(9 шарт және оларға қосымша хаттамалар

Әр адам барлық құқықтар мен еркіндікке ие
деп танылады, оның ішінде қандай да бір белгі
бойынша (дискриминацияламау қағидасы)
ешқандай да дискриминациясыз, дін және наным
еркіндігімен қоса

ДІН НЕМЕСЕ НАНЫМ БОСТАНДЫҒЫ

Белгілі бір дінге сену немесе ешқандай дінге сенбеу
еркіндігі

Белгілі бір нанымдарды ұстану
бостандығы

Дін бостандығы мен наным бостандығы бірдей
қорғалады және бір құқыққа (еркіндікке)
біріктірілген

1.2.1. Әмбебап құқықтар каталогы: Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы БҰҰ Бас Ассамблеясымен екінші дүниежүзілік соғыс аяқталған соң үш жылдан кейін, яғни 1948 жылы адам абыройы мен өмірінің құндылығын айырықша көрсету үшін қабылданған. Декларация адам құқықтары мен бостандығы тізімін бекітті, оларға анықтама беріп, адамның қандай құқықтары мен бостандықтарының шектелуі мүмкін екенін белгіледі, әрбір құқық пен бостандықты шектеудің ерекше шарттарын анықтады. Адамның құқықтары мен еркіндіктері әмбебап және ешқандай дискриминациясыз кез келген адамға тән деп танылады.

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ЖАЛПЫҒА БІРДЕЙ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ 10.12.1948 ж.

Декларация мақсаты – адам абыройын қорғауды қамтамасыз ету

Заманауи тарихта наным және дін еркіндігі алғаш рет Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында бекітілген

Құқық пен еркіндікті шектеу

Адамның басты еркіндігі мен құқығы негізіне – адамның абыройын қорғау кіреді

Құқық пен еркіндікті шектеу негізіне әрбір құқық (еркіндік) үшін анықталған тыйым салынған әрекеттер (немесе мақсаттар) кірді: шектеулер заңмен енгізілуі тиіс және құқық (еркіндік) үшін қарастырылған талаптарға сай келуі керек.

Декларация және адам құқықтары жөніндегі негізгі шарттар құқықтардың шектелу шарттарын белгіледі: қоғамдық қауіпсіздік немесе қоғамдық тәртіпті, денсаулық пен адамгершілік, ұлттық қауіпсіздікті (мемлекеттің болуы, аумақтық тұтастық) қорғау, басқа адамдардың еркіндіктері мен құқықтарын қорғау мақсатында.

Дін және наным бостандығы ұлттық қауіпсіздікті қорғау мақсатында шектеуді көздемейді.

1.3. Адамның дін саласындағы өзге құқықтары мен бостандықтары

Дін мен нанымдар дискриминацияға – адамның бостандығы мен құқықтарын негізсіз шектеуге жол бермейтін негіздеме ретінде қарастырылады.

Мемлекет зайырлығының қағидасы ешбір дін немесе наным мемлекеттік немесе міндетті болып бекітілмеген жағдайда дін немесе наным бостандығын айқындайды.

Дін мен наным бостандығының мазмұны діни сенімді еркін таңдау, ауыстыру және қолдану құқығын да қамтиды. Осыған сәйкес әрекет ету және тұрмыста немесе арнайы қарастырылған орындарда табыну рәсімдерін жасау немесе салттық жоралғыларды кедергісіз орындау.

Дін бостандығының тағы бір маңызды элементі – діни білім алу құқығы. Заңнамаға сәйкес жүзеге асырылатын діни оқу орындарының қызметі заңды болып танылады. Мұндай үрдісті ұйымдастыруға қойылатын талаптар ұлттық заңнамамен белгіленеді.

Бала құқықтары туралы конвенция – бұл баланың ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып адам құқықтары мен бостандықтарын қарастырған БҰҰ-ның жеке келісімшарты.³

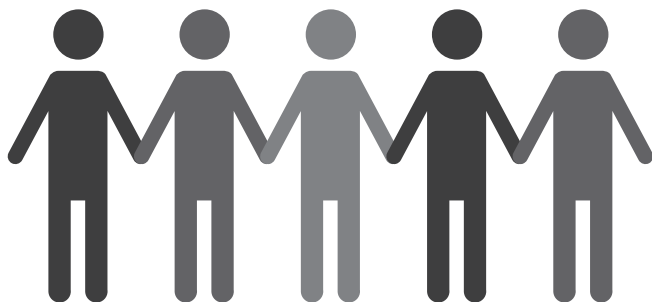
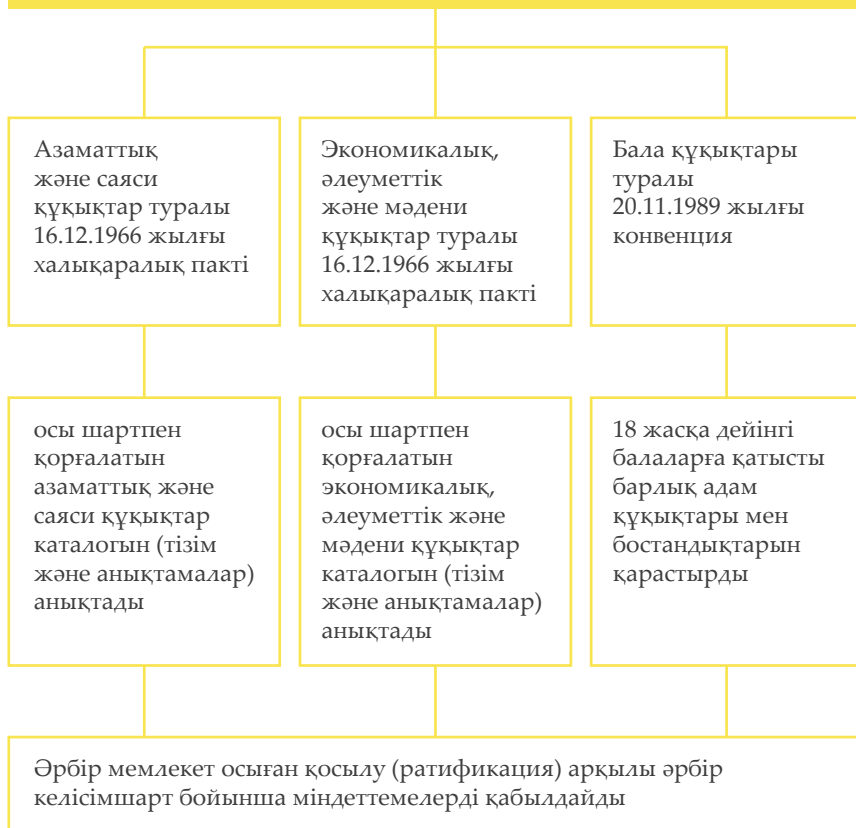
Артықшылықтар, шектеулер немесе дінге көзқарасына байланысты өзге дискриминацияларға жол берілмейді.

Дискриминацияламау қағидасы БҰҰ-ның адам құқықтары жөніндегі халықаралық шарттарында жекелеген бапта, сонымен қатар белгілі бір құқықтар мен бостандықтарға қатысты ережелерде қамтылған:

- некелесу құқығы;
- мәжбүрлі немесе міндетті еңбекке тыйым;
- өз пікірін еркін білдіру құқығы;

³ Бала құқықтары туралы конвенция (20.11.1989 ж. №44/25.) // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

**Дін және наным еркіндігі мәселелері БҰҰ Жарғысында,
АҚЖД және БҰҰ-ның адам құқықтары жөніндегі
негізгі шарттарында бекітілген "дискриминацияламау"
қағидасында көрініс тапқан**

- өз таңдауы бойынша әртүрлі әдістермен ақпараттар мен идеяларды іздеу, алу және тарату құқығы;
- әр баланың қорғану шараларына құқығы;
- мемлекеттік істерді жүргізуге қатысу құқығы;
- дауыс беру және сайлану құқығы;
- мемлекеттік қызметке теңдік шарттары негізінде қатысу құқығы;
- заң алдындағы теңдік;
- дискриминациядан тиімді қорғаныс;
- теңдей еңбекақы алу құқығы;
- діни негізде белгілі бір дискриминацияға ұшырататын төтенше жағдайлар кезінде адам құқы туралы халықаралық келісімшарт (АСҚХП 4-бабы) бойынша міндеттемелерден бас тартудағы шара қолдану тиымдары. АСҚХП 18-бабына сәйкес төтенше жағдайлар міндеттемелерден бас тартуға жол бермейді;
- кемсітушілікке (сондай-ақ дұшпандық пен зорлық-зомбылыққа) итермелейтін кез келген діни араздықты насихаттауға (ұлттық және нәсілдік сипаттағы) заңмен тыйым салынуы керек - АСҚХП 20-бабы 2-бөлігі;
- әр баланы діни немесе басқа негіздер бойынша кемсітусіз қорғау және көмек көрсету шараларына құқығы;
- заң алдындағы теңдік;
- дискриминациядан тиімді қорғау.

1.4. Құқықтарды шектеу себептері

АСҚХП бірқатар баптары құқықтарды шектеу шарттарын қамтиды. АСҚХП 8-бабының 3-бөлімінде былай деп белгіленген: мәжбүрлі немесе міндетті еңбекке тыйымға ар-ождан сенімдері (саяси немесе діни-этникалық мотивтер) бойынша әскери сипаттағы қызметті алмастыру ретінде орындалуы тиіс қызметтер – "әскерде қызмет етуден бас тартушылар" (пацифистер) кірмейді

АСҚХП 19-бабында адамның өз пікірін ешбір кедергісіз ұстану құқығы қарастырылған. Адамның құқығы өзге адам құқығы басталатын жерде шектелетінін ескерсек, өз ойын еркін білдіру құқығы белгілі бір шектеулермен қарастырылуы мүмкін.

Бұл бапта осы құқықты пайдалану ерекше жауапкершілікті жүктейтіні айтылған: «Ол бірқатар шектеулермен байланысты болуы мүмкін, алайда олар заңмен белгіленуі және қажетті болуы мүмкін:

- өзге адамдардың құқы мен абыройын құрметтеу үшін;
- мемлекеттік қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығы мен адамгершілік құндылықтарын қорғау үшін».

Қарастырылып отырған пактінің 20-бабы сонымен қоса өшпенділік, алауыздық немесе әлімжеттікке айдап салуға әкелетін ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділіктің пайдасына шығуға тыйым салады.

Құқықтық шектеулер бірқатар құқықтар мен бостандықтар бойынша діни саламен шектесе отырып, құқықтың үстемдігін қамтамасыз етуге ұмтылыстың нәтижесі болып табылады:

- өз таңдауы бойынша наным немесе діни сенімге ие болу немесе қабылдау;
- жеке дара, сондай-ақ өзге адамдармен жария немесе жекеше түрде өз діні мен нанымын ұстану бостандығы;
- табынушылық, діни және салттық жоралғыларды орындау;
- әртүрлі ақпарат пен идеяларды іздеу, алу және тарату бостандығы;
- бейбіт жиындар бостандығы құқығы;
- өзгелермен қауымдастық жасау бостандығы құқығы;
- мемлекеттік істерді жүргізуге тікелей қатысу құқығы.

Аталған әрбір құқық пен бостандық шектеу үшін өз негіздемелерін көздеуі мүмкін екенін есте ұстау қажет.

Шектеулер қоғамдық қауіпсіздік немесе қоғамдық тәртіпті, денсаулық пен адамгершілік, ұлттық қауіпсіздікті (мемлекеттің болуы, аумақтық тұтастық) қорғау, басқа адамдардың еркіндіктері мен құқықтарын қорғау мақсатында енгізіледі.

Шектеулерге тыйым салынған әрекеттер: (қызметтер немесе мақсаттар)

дін немесе наным еркіндігі ұлттық қауіпсіздікті қорғау мақсатында наным немесе дін еркіндігін шектеуді енгізу мүмкіндіктерін қарастырмайды

1.5. Зайырлық қағидалары

Адам құқықтары жөніндегі халықаралық шарттар зайырлы, сондай-ақ теократиялық мемлекеттер (діни және азаматтық билік бір тұлғада болатын) қатысуымен БҰҰ-ның Бас Ассамблеясымен дайындалып, қабылданды. Зайырлық қағидасы теократиялық емес мемлекеттерге (азаматтық және діни билік бөлінген) тән және әдетте Конституция мен заңдарда бекітілген.

Қазақстан Республикасында діни негіздегі саяси партиялар қызметіне, сондай-ақ тиісті мемлекеттік органдардың рұқсатынсыз шетелдік діни бірлестіктер қызметіне тыйым салынған (Қазақстан Республикасы Конституциясының 5-бабы). Әлеуметтік, ұлттық, діни, жіктік және тектік артықшылықты насихаттауға және үгіттеуге жол берілмейді (Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабы). Діни алауыздықты тудыруға тыйым салынады (Қазақстан Республикасы Конституциясының 5-бабы). Мемлекеттің зайырлы формасы барлық азаматтардың олардың дінге көзқарасына тәуелсіз бостандығы мен құқықтарын қамтамасыз етеді.⁴

ҚР Конституциясында айқындалған Зайырлық қағидасы :

"Әркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар. Ар-ождан бостандығы құқығын жүзеге асыру жалпы адамдық және азаматтық құқықтар мен мемлекет алдындағы міндеттерге байланысты болмауға немесе оларды шектемеуге тиіс". 22-бап.

Сайлауға қатысу және сайлану құқығы: қызметкерлер өз нанымдарына және діни сенімдеріне тәуелсіз, қоғам алуандығын ескере отырып бүкіл қоғам мүддесіне қызмет етеді.

Конфессияаралық әрекет. Мемлекет конфессия аралық диалогты қолдауы және қандай да бір дискриминациясыз қоғам істеріне барлық қауымдастықтардың қатысуын қамтамасыз етуі тиіс.

⁴ Қазақстан Республикасының Конституциясы (10.03.2017 ж. редакциясы.) // http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

2

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДІНИ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ЗАҢНАМАЛЫҚ ТҰРҒЫДА РЕТТЕУ

Авторы: Гүлмира Біржанова –
«Құқықтық Медиа-Орталығы»
қоғамдық қорының заңгері

2.1. Ар-ождан және дін еркіндігі туралы Қазақстан Республикасының нормативті-құқықтық базасының негізгі бағыттары

Қазақстан Республикасының Конституциясы елдің негізгі заңы ретінде ар—ождан еркіндігі мен діни сенім бостандығының негізгі ережелерін бекітеді.⁵

Қазақстан Республикасының Конституциясы

ҚР КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ 1-БАБЫНДА БЕКІТІЛГЕН:

Қазақстан Республикасы – зайырлы мемлекет

ҚР КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ 5-БАБЫНДА ТЫЙЫМ САЛЫНАДЫ:

- діни алауыздықты тудыру;
- діни негіздегі саяси партиялар қызметі;
- тиісті мемлекеттік органдарымен келісілмеген шетелдік діни бірлестіктер қызметі.

ҚР КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ 20-БАБЫНДА АЙҚЫНДАЛҒАН:

- әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді.

ҚР КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ 22-БАБЫНДА АЙҚЫНДАЛҒАН:

- Өркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар;
- Ар-ождан бостандығы құқығын жүзеге асыру жалпы адамдық және азаматтық құқықтар мен мемлекет алдындағы міндеттерге байланысты болмауға немесе оларды шектемеуге тиіс.

⁵ Қазақстан Республикасының Конституциясы (10.03.2017 жылғы ред.) // http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

Адам мен азаматтың құқықтары мен еркіндіктері тек заңдармен және бұл келесілерді қорғау мақсатына қажетті шамада ғана шектелуі мүмкін (39-бап, 1-тармақ):

конституциялық құрылысты,

қоғамдық тәртіпті,

адамның құқықтары мен бостандықтарын,

халықтың денсаулығы мен имандылығын.

ҚР КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ 39-БАБЫ:

- Ұлтаралық және конфессияаралық татулықты бұзатын кез келген әрекет конституциялық емес деп танылады.

Ешкімді төмендегі жағдаяттар бойынша қандай да бір кемсітуге болмайды (14-бап, 3-тармақ).

тегіне,

әлеуметтік,

лауазымдық және мүліктік жағдайына,

жынысына,

нәсіліне,

ұлтына,

тіліне,

дінге көзқарасына,

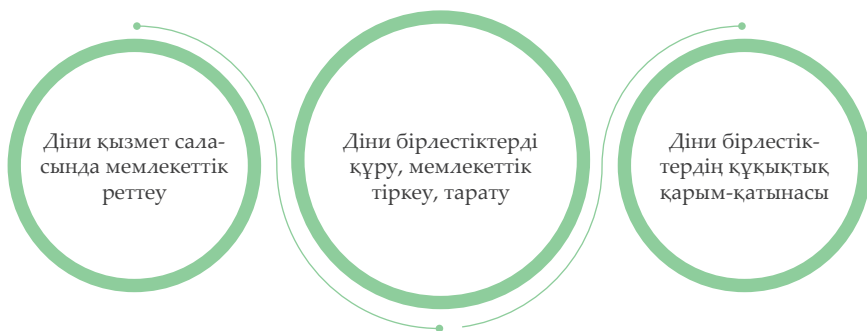
нанымына,

тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша.

2.2. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы⁶

«Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы адамның діни сенімі еркіндігі құқығын жүзеге асыру саласын нақтырақ реттейді, атап айтқанда:

Діни бірлестік деп – Қазақстан Республикасы азаматтарының, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың өз мүдделерінің ортақтығы негізінде діни қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіппен біріккен ерікті бірлестігі түсінілуі тиіс.

Қазақстан Республикасында жергілікті, аймақтық және республикалық маңызы бар діни бірлестіктер құрылуы және қызмет етуі мүмкін.

Қазақстан Республикасының кемінде елу азаматының бастамасы бойынша құрылған, бір облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және астананың шегінде әрекет ететін діни бірлестік жергілікті діни бірлестік болып танылады

⁶ «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының 11 қазан 2011 жылғы № 483-IV Заңы (11.12.2016 жылғы жағдай бойынша өзгертулер мен толықтырулармен қоса).// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31067690

Кемінде екі облыстан, республикалық маңызы бар қалалардан және астанадан өкілдік ететін, олардың әрқайсысынан Қазақстан Республикасының кемінде екі жүз елу азаматы бар екі және одан да көп жергілікті діни бірлестіктердің қатысушылары (мүшелері) болып табылатын, Қазақстан Республикасының кемінде бес жүз азаматының бастамасы бойынша құрылған діни бірлестік өңірлік діни бірлестік болып танылады. Өңірлік діни бірлестіктер осы жергілікті діни бірлестіктердің қызметі аумағының шегінде құрылып, өз қызметін жүзеге асырады.

Барлық облыстардан, республикалық маңызы бар қалалардан және астанадан өкілдік ететін, Қазақстан Республикасының кемінде бес мың азаматының бастамасы бойынша құрылған, олардың әрқайсысында Қазақстан Республикасының кемінде үш жүз азаматы бар, сондай-ақ Қазақстан Республикасының барлық аумағында өз құрылымдық бөлімшелері (филиалдары мен өкілдіктері) бар діни бірлестік республикалық діни бірлестік болып танылады.

Діни бірлестіктің мынадай белгілері:

- ортақ діни ілімі;
- діни жораларды, рәсімдер мен уағыздарды орындау;
- өз қатысушыларын (мүшелерін) және дін ұстанушыларын дінге тәрбиелеу;
- қызметінің діни бағыты болуға тиіс.

2.3. Өшпенділік тілін қолданғаны үшін ұлттық заңнаманың құқықтық аспектілері

Экстремизмге қарсы іс-қимылдың құқықтық және ұйымдастырушылық негіздерін айқындайтын негізгі заң «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы⁷. Оның негізгі бағыты келесі шаралардан тұрады:

- экстремизмнен сақтандыруға, соның ішінде оны жүзеге асыруға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және кейіннен жоюға бағытталған алдын алу шараларын қабылдау;
- экстремизмді анықтау және оның алдын алу;
- экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастық.

Қазақстанда экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша негізгі міндеттерді іске асыру құзыреттері мен функцияларын атқару бірнеше мемлекеттік органдарға жүктелген.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі⁸ қылмыстардың ерекше санатын бөлек көрсетеді, бұл – 12 құрамнан тұратын экстремистік қылмыстар. Олардың барлығы дерлік орташа ауыр, ауыр және ерекше ауыр қылмыстар санатына жатады, сондықтан оларға тиісті жаза қарастырылған.

Төмендегі кестеде ҚР қылмыстық заңнамасы бойынша экстремистік қылмыстардың барлық құрамдары көрсетілген.⁹

7 Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңы (18.02.2005 жылғы ред. № 31) // <http://www.cisatc.org/1289/135/155/281/7916>

8 39-тармақ) Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі «Экстремистік қылмыстар» 3 шілде 2014 жылғы № 226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

9 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 3 шілде 2014 жыл № 226-V (01.08.2019 жылғы жағдайы бойынша өзгертулер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252

174-бап.

"Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру»

Қылмыстық іс құрамы

Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыруға, азаматтардың ұлттық ар-намысы мен қадір-қасиетіне діни сезімдерін қорлауға бағытталған қасақана әрекеттер, сол сияқты азаматтардың дінге көзқарасы, тектік-топтық, ұлттық, рулық немесе нәсілдік қатыстылығы белгілері бойынша олардың айрықшалығын, артықшылығын не толыққанды еместігін насихаттау, егер бұл іс-әрекеттер жария немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникациялар желілерін пайдалана отырып, сол сияқты әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты насихаттайтын әдебиетті немесе өзге де ақпарат жеткізгіштерді дайындау немесе тарату жолымен жасалған

Бірінші бөлім бойынша екі жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады;

Екінші бөлім бойынша адамдар тобы, алдын ала сөз байласу арқылы немесе бірнеше рет жасалған дәл сол әрекеттер – белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады

Үшінші бөлім бойынша (қылмыстық топ жасаған және ауыр зардаптарға әкеп соққан іс-әрекеттер) белгілі лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, он екі жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

179-бап.

«Билікті басып алуды немесе ұстап тұруды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту»

Қылмыстық іс құрамы

Қазақстан Республикасының Конституциясын бұзып, билікті күшпен басып алуды немесе билікті күшпен ұстап тұруды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты осындай мазмұндағы материалдарды тарату мақсатында дайындау, сақтау немесе тарату.

Бірінші бөлім бойынша бір мыңнан бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады;

2, 3, 4 б. бойынша – үш мыңнан жеті мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

180-бап.

«Сепаратистік әрекет»

Қылмыстық іс құрамы

Қазақстан Республикасының біртұтастығы мен тұтастығын, оның аумағына қол сұғылмауын және бөлінбеуін бұзуды не мемлекетті ыдыратуды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты осындай мазмұндағы материалдарды тарату мақсатында дайындау, сақтау немесе тарату

Бірінші бөлім бойынша бір мыңнан бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады;

2-бөлім бойынша сол әрекеттерге
бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан
айыруға жазаланады;

3-бөлім бойынша он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас
бостандығын айыруға жазаланады.

181-бап.

«Қарулы бүлік»

Қылмыстық іс құрамы

1-бөлім. Қазақстан Республикасының конституциялық
құрылысын құлату немесе өзгерту не оның біртұтастығы мен
тұтастығын, сондай-ақ оның аумағына қол сұғылмауын және
бөлінбеуін бұзу, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру
мақсатында қарулы бүлік ұйымдастыру;

2-бөлім. Қарулы бүлікке қатысу

Бірінші бөлім бойынша – он екі жылдан жиырма жылға дейінгі
мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады;

Екінші бөлім бойынша – он екі жылдан он жеті жылға дейінгі
мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

182-бап.

«Экстремистік топ құру, оған басшылық ету немесе оның әрекетіне қатысу»

Қылмыстық іс құрамы

1-бөлім. Экстремистік топ құру, сол сияқты оған басшылық ету;

2-бөлім. Экстремистік топтың әрекетіне немесе оның жасайтын
қылмыстарына қатысу.

Бірінші бөлім бойынша – мүлкі тәркіленіп, сегіз жылдан он екі
жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады;

Екінші бөлім бойынша - мүлкі тәркіленіп, он екі жылдан он жеті
жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

184-бап.

«Диверсия»

Қылмыстық іс құрамы

Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру мақсатында адамдарды жаппай қырып-жоюға, олардың денсаулығына зиян келтіруге, кәсіпорындарды, құрылыстарды, қатынас жолдары мен құралдарын, байланыс құралдарын, халықтың тіршілігін қамтамасыз ету объектілерін қиратуға немесе бүлдіруге бағытталған жарылыс жасау, өрт қою немесе өзге де әрекеттер жасау, сол сияқты осы мақсаттарда жаппай улау немесе эпидемиялар мен эпизоотиялар тарату

Мүлкі тәркіленіп, он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға не өмір бойына бас бостандығынан айыруға, не өлім жазасына жазаланады.

258-бап.

«Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік»

Қылмыстық іс құрамы

Жеке тұлғаға не адамдар тобына не заңды тұлғаға олардың қызметінің террористік немесе экстремистік сипатын не берілген мүлік, көрсетілген ақпараттық, қаржылық және өзге де қызмет түрлері террористік немесе экстремистік әрекетті жүзеге асыру не террористік немесе экстремистік топты, террористік немесе экстремистік ұйымды, заңсыз әскерилендірілген құралымды қамтамасыз ету үшін пайдаланылатынын көрінеу білген адам жасаған, ақшаны және (немесе) өзге мүлікті, мүлікке құқықты немесе мүліктік сипаттағы пайданы беруі немесе жинауы, сондай-ақ сыйға тартуы, айырбастауы, қайырмалдығы, қайырымдылық көмегі, ақпараттық және өзге де қызмет түрлерін көрсетуі не қаржылық қызметтер көрсетуі

Бірінші бөлім бойынша мүлкі тәркіленіп, бес жылдан тоғыз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады;

Екінші бөлім бойынша - мүлкі тәркіленіп, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

259-бап.

«Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру»

Қылмыстық іс құрамы

Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру

Бірінші бөлім бойынша – мүлкі тәркіленіп, сегіз жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады;

Екінші бөлім бойынша (қызмет бабын пайдалана отырып немесе кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалған іс-әрекет) - мүлкі тәркіленіп, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

260-бап.

«Террористік немесе экстремистік даярлықтан өту»

Қылмыстық іс құрамы

Адамның, оның ішінде Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерде, оқып-үйренуші үшін көрінеу белгілі террористік немесе экстремистік қылмыс жасаудың машықтары мен дағдыларын үйретуге бағытталған даярлықтан өтуі

Үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

267-бап.

«Заңсыз әскерилендірілген құралымды ұйымдастыру»

Қылмыстық іс құрамы

1-бөлім. Заңсыз әскерилендірілген құралымды құру, сол сияқты осындай құралымға басшылық ету;

2-бөлім. Заңсыз әскерилендірілген құралымға қатысу.

Бірінші бөлім бойынша - екі жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Екінші бөлім бойынша - үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

404-бап.

«Заңсыз қоғамдық және басқа да бірлестіктер құру, олардың қызметіне басшылық ету және қатысу»

Қылмыстық іс құрамы

2-бөлім. Нәсілдік, ұлттық, рулық, әлеуметтік, тектік-топтық немесе діни төзбеушілікті немесе артықшылықты уағыздайтын немесе оны іс жүзінде іске асыратын, конституциялық құрылысты күштеп құлатуға, мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге немесе Қазақстан Республикасының аумақтық тұтастығына қол сұғуға шақыратын қоғамдық бірлестік құру, сол сияқты осындай бірлестікке басшылық ету

3-бөлім. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көрсетілген бірлестіктердің қызметіне белсенді түрде қатысу.

Екінші бөлім бойынша - белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Үшінші бөлім бойынша - алты мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға, не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

405-бап.

«Қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу немесе тарату туралы шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыру және оған қатысу»

Қылмыстық іс құрамы

1-бөлім. Қоғамдық немесе діни бірлестікке не өзге де ұйымға қатысты олардың экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты қызметіне тыйым салу немесе тарату туралы заңды күшіне енген сот шешімі бола тұра, олардың қызметін ұйымдастыру.

2-бөлім. Қоғамдық немесе діни бірлестікке немесе өзге де ұйымға қатысты олардың экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты қызметіне тыйым салу немесе тарату туралы заңды күшіне енген сот шешімі бола тұра, олардың қызметіне қатысу.

Бірінші бөлім бойынша - шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге бес жыл мерзімге шығарып жібере отырып, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан бес жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, алты мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға, не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Екінші бөлім бойынша - шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге бес жыл мерзімге шығарып жібере отырып, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға

дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға, не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ұйымды экстремистік деп тану тәртібі сот тәртібінде жүзеге асырылады.

→ Заңның 3-тармағында қарастырылған жағдайларды қоспағанда, ұйымды экстремистік деп тану туралы өтінішті прокурор, ішкі істер органдары немесе ҚР азаматтары сотқа береді.

→ ҚР аумағында және (немесе) басқа мемлекеттің аумағында жүзеге асырып жүрген шетелдік немесе халықаралық ұйым прокурордың өтініші бойынша Нұрсұлтан қаласының сотымен экстремистік деп танылады.

→ Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары өз құзыреті шегінде прокуратура органдарына ұйымды экстремистік деп тану үшін қажетті айғақтық базаны қалыптастыру үшін материалдар беруге міндетті.

Егер ұйымның құрылымдық бөлімшелерінің (филиалдары мен өкілдіктерінің) біреуі болса да осы ұйымның басшы органдарының бірінің рұқсатымен экстремизмді жүзеге асыратын болса, ұйым экстремистік деп танылады.

Заң экстремизмді жүзеге асыру үшін байланыс құралдары мен желілерді пайдалануға, сондай-ақ экстремистік материалдарды басып шығаруға және таратуға тыйым салады. Сонымен қоса бейбіт жиындарды, митингілерді, пикеттер мен демонстрацияларды өткізу кезінде экстремизмді жүзеге асыруға жол берілмейді.

2.4. Журналистерге ұсыныстар

«Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі N 451-І Заңы (02.04.2019 жылғы жағдай бойынша өзгертулер мен толықтырулармен қоса).¹⁰

ЖУРНАЛИСТ ҚҰҚЫЛЫ:

ақпаратты іздестіруді жүзеге асыруға, сұратуға, алуға және таратуға;

мемлекеттік органдарға, барлық меншік нысандарындағы ұйымдарға баруына және өзінің қызмет бабындағы міндеттерін жүзеге асыруға байланысты олардың лауазымды адамдарының қабылдауында болуға, жабық шара өткізу туралы шешім қабылданғаннан басқа жағдайда өзін тіркеген орган өткізетін барлық шараларға қатысуға;

Қазақстан Республикасының заң актілерінде тыйым салынған жағдайларды қоспағанда, жазбалар, соның ішінде оларды аудио–видео техникасын, кино–фото түсіру құралдарын пайдалана отырып жасауға;

журналистің куәлігін көрсету арқылы төтенше жағдай болған аудандарда, митингілер мен демонстрацияларда, сондай-ақ қоғамдық, топтық және жеке мүдделер мен наразылықтарды өзге де білдіру нысандарына қатысуға;

құжаттар мен материалдардың мемлекеттік құпиялар болып табылатын мәліметтері бар үзінділерін қоспағанда, олармен танысуға рұқсат алуға;

10 "Бұқаралық ақпарат туралы" Қазақстан Республикасының 23 шілде 1999 жығыл № 451-І Заңы (02.04.2019 жылғы жағдай бойынша өзгертулер мен толықтырулармен қоса)// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013966

алынатын ақпараттың дұрыстығын тексеруге;

алынған ақпараттық материалдарды тексеру кезінде мамандарға жүгінуге;

өзі дайындаған хабарлар мен материалдарға қолын қойып, шартты атын (бүркеншік атын) көрсетіп таратуға;

материалдың мазмұны редакциялық түзетуден кейін журналистің жеке сеніміне қайшы келсе, оған өз қолы қойылып жариялануынан бас тартуға;

авторлық және ақпарат көздерінің құпиясы соттың талап етуімен жарияланған жағдайларды қоспағанда, бұл құпияларды сақтауға құқылы.

Маңызды: Азаматтардың құқы, еркіндігі мен заңды мүдделеріне қатысты қоғамдық мүддені құрайтын ақпаратқа журналист қолжетімділігі шектелмейді.

Кәсіби қызметті жүзеге асыру барысында журналист міндетті:

өзі шарттық қатынастарда тұрған бұқаралық ақпарат құралының қызмет бағдарламасын жүзеге асыруға

шындыққа сәйкес келмейтін ақпаратты таратпауға

ақпарат ұсынған адамдардың авторлығын көрсету туралы олар жасаған өтініштерді қанағаттандыруға

жеке және заңды тұлғалардың заңды құқықтары мен мүдделерін құрметтеуге

таратылатын ақпараттың анықтығын тиісті жеке және (немесе) заңды тұлғаларға сұрау салулар жіберу арқылы не тексеру жөніндегі шараларды қабылдауға

жеке және (немесе) заңды тұлғадан не олардың өкілдерінен бұқаралық ақпарат құралында жеке басының, отбасылық, дәрігерлік, банктік, коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпияларды таратуға келісімін алуға

Журналистерге ескерту:

- Материалдарда нәсілдік, этникалық, ұлттық, діни немесе өңірлік ерекшеліктерді айтқан кезде мұқияттылық танытқан жөн, себебі бұл белгілерді абайсызда қолдану осы топтар арасында жағымсыз стереотиптердің қалыптасуына немесе қоғам арасында шиеленістің күшеюіне әкелуі мүмкін.
- Нәсіл, этнос, ұлт, дін немесе өңірлік ерекшеліктер бойынша бөлу заңға қарсы әрекетті түсіндіру үшін жетілікті негіз болмауы тиіс.
- Фактіге ғана сүйеніңіз, жалпылау және ойдан қосуға жол бермеңіз, факті мен пікірді нақты ажыратып отырыңыз.
- Интерпретацияның, жағымсыз лексика мен алауыздықты тудырудың кез келген формасын қолданудан аулақ болыңыз.
- Ақпараттық материалда журналистің жеке көзқарасы болмауы тиіс, өз негативті пайымыңызды қоспаңыз.
- Журналист міндеті - пікірлер манипуляциясы немесе объективті емес, әрі әдейі жалған пікірді тарату емес, аудиторияға ақпарат жеткізу.
- Өртүрлі көзқарасты объективті әрі әділ ұсыну қажет және аудиторияға фактілер негізінде өз пікірін қалыптастыруға мүмкіндік беру керек.
- Қоғам белгілі бір мәселені жан-жақты түсінуі үшін керекті ақпарат пен жағдаятар түрінде қосымша фактілерді енгізу үшін және пікір алу үшін әрқашан білікті мамандар мен сарапшыларға жүгіну керек.
- Материалды таратпас бұрын құқықтық тәуекелдерді төмендету үшін арнайы мамандарға көрсетіп, кеңес алған жөн.

3 ЖУРНАЛИСТЕРГЕ АРНАЛҒАН ТӘЖІРИБЕЛІК КЕҢЕСТЕР

Авторы: Инга Сикорская,
«Орталық Азиядағы
бітімгершілік пен
медиатехнологиялар»
мектебінің директоры

3.1. Діни мәселелерді бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау

Кейбір журналистер қателесуден қорқып немесе дұрыс түсіндіре алмаймын деген қауіппен дін тақырыбына жазудан қашқақтайды.

Алайда дін мен руханият адам өмірінің негізгі факторы және бұл көптеген журналистердің дін тақырыбындағы материал жасағысы келмеуі немесе жаза алмауы себебінен қоғамда айқын аңғарыла бермейді.

Бойыңыздағы барлық күмәннан арылып, мынаны жадыңызға түйіп алыңыз: журналистиканың халықаралық стандарттары бізге ақпарат құралдарында кез келген тақырыпта, соның ішінде діни мәселелерді де шынайы және бейтарап жазу тәсілдерінің жиынтық құралын ұсынып отыр. Нұсқаулықтың осы тарауын мұқият оқып алсаңыз, дін мәселелері туралы жазу арқылы сіз репортаждарыңыздың тақырыптық аясын кеңейтіп, кейіпкерлеріңіздің әрекетінің себептерін аудиторияңызға түсіндіре алатын боласыз. Жазып отырған мәселеге деген көзқарасты өзгертетін детальдарды көрсетуге мүмкіндік туады.

ҰМЫТПАҢЫЗ:

дін туралы бұқаралық ақпарат құралдарында жазудың нақты бірыңғай әдісі жоқ. Бұқаралық ақпарат құралдары мен журналистер халықаралық стандарттарды, аудиторияның талаптары мен қызығушылықтарын, медианың тарайтын аумағы мен қызметкерлерінің штатын негізге алады.

3.1.1. Журналистиканың халықаралық стандарттары¹¹

Бұл тарау «Өзгерістер жолындағы репортаждар: Соғыс және бейбітшілік институтының (IWPR) шиеленіс аймақтарындағы жергілікті журналистерге арналған нұсқаулығы» материалының негізінде әзірленді

Дәлдік, объективтілік және адалдық нағыз журналистиканың басты принциптері екендігіне ешкімнің дауы болмас. Нақ осы принциптер сондай-ақ IWPR-дағы кәсіби дайындықтың негізінде де қамтылған.

Журналист ар-ожданы кодекстерінің барлығын дерлік үш басты фактор құрайды: бейтараптық, дәлдік және адалдық. Оларды жалпыға бірдей стандарттар деп қарастыруға болады. Этикалық талаптар да ақпарат алуда адалдық пен абыройлықты міндетті деп атап көрсетеді. Кодекстердің көпшілігі ақпарат алу кезінде дереккөздердің қорғалуын маңызды деп санайды.

1. БЕЙТАРАПТЫҚ

Журналистік кодекстер мен ережелердің басым көпшілігі оқиғаларды сипаттаған кезде «бейтараптық» немесе «дербестік» маңызын алдыңғы планға шығарады. Бірақ бұл концепцияның анықтамасын беру қиындық туғызады.

Бейтараптық дегеніміз - репортаж қандай да бір саяси партияға, дінге, халыққа немесе этникалық топқа қолдау білдіріп, басқаларының мүддесін шектемеуі тиіс деген сөз. Осы қағиданың арқасында біз саясат туралы әділ ақпарат пен тараптардың мәлімдемелерін

¹¹ Өзгерістер жолындағы репортаждар: Соғыс және бейбітшілікті жариялау институтының (IWPR) шиеленіс аймақтарындағы жергілікті журналистерге арналған нұсқаулығы // <https://bit.ly/2MjWvoM>

тарата аламыз, бір партия немесе топ басқасы туралы айтқан пікірін репортажымызға қоса аламыз. Бірақ бұл қағида журналиске өзінің жеке пікірін білдіріп, өз ойын жеткізуге немесе қандай да бір саяси ұстанымдарын өзгеге таңуына жол бермейді.

Тепе-теңдікті сақтай білген журналистика ненің факт, ал ненің жеке пікір екенін айқын көрсетуге мүдделі.

2. ДӘЛДІК

Журналистік кодекстің әрқайсында дәлдіктің маңызы баса айтылады. «Бәрін дұрыс істеу керек» деген талпыныс әрдайым тез арада жасау деген талаптан жоғары тұрады. Асығыс жазылған, бірақ тиянақты жасалмаған материал үшін сыйақы күтудің қажеті шамалы.

Журналист үшін жаза білу қабілеті – ақпаратты нақты, қысқа және тиімді етіп жазу. Ол дәлелденген фактілерге негізделуі тиіс. Сондықтан тілші сенімді ақпаратты қайдан және қалай алуға болатынын анықтай білгені жөн.

Яғни дұрыс бақылай, тыңдай алатын, эрудициясы жоғары, ең бастысы, сұхбаттаса алу қасиеттері дамыған болуы тиіс.

3. АДАЛДЫҚ

Сұхбат берушіге әділ қарау сіздің ақпаратты жинаудағы және оны берудегі адалдығыңызды білдіреді.

Сұхбаттастарыңыз мақалада немесе бағдарламада не жайлы айтылатынын, олардың қатысуы арқылы қандай мақсат көзделетінін, бұл сұхбат радиодан немесе телевизиядан тікелей беріле ме, әлде жазылған нұсқасы көрсетіле ме, дайын материалды қалай редакциялайтыныңызды білуге құқылы. Сонымен қатар сұхбат кезінде олар видеоға түсетіні туралы хабардар болуы және түсірілімге қажетті түзетулердің енгізілуін талап етуге де құқы бар. Алайда тараптардың қарым-қатынасы мен оқиғаның өзін баяндау кезінде адалдық пен әдептілік ең басты мақсат болуы шарт.

4. ШЫНШЫЛДЫҚ ЖӘНЕ ӘДЕПТІЛІК

Журналистердің жұмысын қалай атқаратындығы және оның нәтижесін қалай көрсететіндігі – қоғамдық сенімді сақтаудың алғышарты. Ал оның негізі этикалық нормалар мен тәжірибеден тұрады. Журналистердің жазылып, жазылмаған кодекстерінің барлығы жаңалықтарды жинау, тексеру және тарату кезіндегі барлық ойын ережелерінің сақталуы аса маңызды екенін басып айтады. Журналист тәжірибесінде үнемі кездесетін түрлі қиындықтар мен дилеммаларға қарамастан, рұқсат етілген нәрселердің шегін түсіну және жеке этикалық бағдарды қатаң ұстануы шарт.

Дәлдік пен адалдықтан бөлек, кодекстердің көпшілігі жаңалық жазу кезіндегі шыншылдық, ашықтық және саналылық мағынасының жоғары екенін атап өтеді. Кез келген жолмен ақпаратты іздеп-табу қажеттілігі әдепті аттап кете беру керек деген сөз емес.

Айталық, репортерлер өз ісінде табандылық танытатындығы белгілі, бірақ олар ақпарат алу жолында біреуді балағаттап немесе қорқытып-үркітуіне жол бермеу қажет. Журналистер ақпаратты ашық түрде алуы тиіс, жасырын видео/аудиожазба жасауына болмайды, тек айрықша жағдайларда, редактордың келісімін алған кезде ғана рұқсат етіледі. Баспасөзде сынға ұшыраған кез келген адам жауап беру мүмкіндігіне құқы бар.

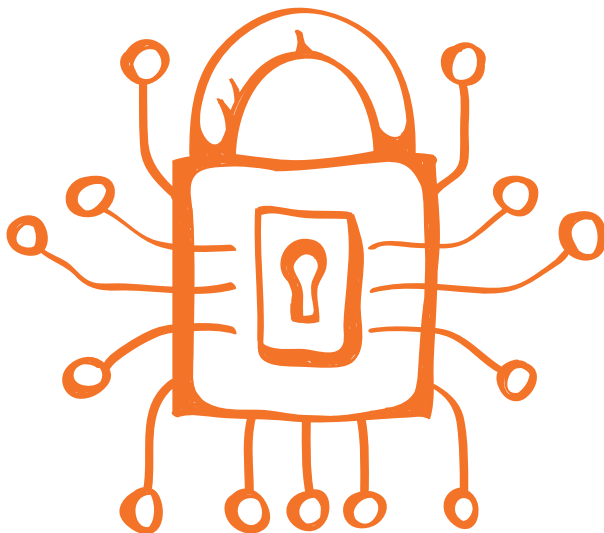

5. ДЕРЕККӨЗДЕРДІ ҚОРҒАУ

Журналистің ар-намыс кодексі әдетте дереккөздерді қорғау мәселесіне үлкен маңыз береді. Тіпті ол кейбір заң нормаларына ашық түрде қайшы келуі де мүмкін. Кейбіреулері «адамгершілік міндеттемелерді» негізге алып, ақпаратты берген тұлғаның кім екенін айтпайды.

Соғыс және бейбітшілік институтында (IWPR) біз дереккөзді қорғау – журналистің басты құқығы деп санаймыз. Бірақ әлем бойынша мұндай құпиялықтың халықаралық стандарттарға қаншалықты сәйкестендірілгенін айту өте қиын.

Материалдың қазақ тіліндегі толық нұсқасын <https://bit.ly/2MjWvoM> сілтемесі бойынша алуға болады.

3.1.2. Діни мәселелерді бұқаралық ақпарат құралдарында қалай жазу керек

Діни мәселелерді жазатын журналист төмендегідей қағидаларды ұстануы тиіс:

- адамдардың өміріндегі діни сенім маңызын құрметтеу;
- дінге қатты қызығу, оны танып-білуге әзір болу;
- әділет сезімі болу, дін тақырыбындағы оқиғаның әрқайсында екіден көп тарап болуы мүмкін екендігін түсіну;
- мүдделі, сыңаржақ болмау, қандай да бір діни көзқарасты ұстанып, оны басқаларға таңбау;
- репортер дін тақырыбында жазуға бел буса, өз еліндегі діни алуандықтың барлық түрлерін қамтуы тиіс;
- кейіпкерлердің қайда және қалай тұрып жатқанына, қай жерде жиналып, ғибадат ететіндігіне қарамастан, жанынан табылуға дайын болу;
- түрлі діни нанымдардың егжей-тегжейін баяндау кезінде жеке қарсылығына немесе бұл дінге деген сенімсіздік жоғары болғанына қарамастан, нақты және шынайы баяндауға қабілетті болу;

12 Құран – мұсылмандардың басты қасиетті кітабы, Мұхаммед пайғамбар уағыздарының 610 мен 632 жылдары аралығында Мекке мен Мединедегі «пайғамбарлық сөздері» түрінде жазылған жинағы. Бейбітшілік дінінің веб –сайты, Діни терминдер сөздігі // <http://www.relig.info/koran>

13 Инжіл – христиандардың Ескі және Жаңа Әсиеттерден тұратын қасиетті кітабы. Бейбітшілік дінінің веб –сайты, Діни терминдер сөздігі // <http://www.relig.info/bibliya>

14 Танах – иудей діни оқуы жазылған қасиетті кітабы. Бейбітшілік дінінің веб –сайты, Діни терминдер сөздігі // <http://relig.info/encyclopedia/iudaizm>

- діни мәселелердің басым көпшілігі қасиетті кітаптармен (Құран¹², Інжіл¹³, Танах¹⁴ және т.б.) байланысты екендігін есте ұстау; діни тақырыпта материал дайындау барысында спикерлер мен респонденттерге сауал қойғанда, олар сіз бұрын естімеген, білмеген діни дәйексөздер мен қасиетті кітаптардағы фактілерді келтіруі, діни уағызшылардың сөзіне сілтеме жасауы мүмкін. Сол себепті материалыңыз үшін мәліметтер жинастыру барысында сіз сұхбат берушілеріңізге көптеген нақтылаушы сұрақтар қоюыңызға, табандылық танытуға және шындыққа жетуге талпынуға тура келеді. Бірақ осы сәтте бейтараптық сақтап, барынша ұстамды болу қажеттігін ұмытпаңыз;
- мәдениет пен әдеп сақтау, жазу қабілеті жетілген болу, сол арқылы аудиторияға түрлі салт–жоралғыларды сипаттап, оның ерекшеліктерін нақты баяндау.

ДІНИ ЖАҢАЛЫҚТАР ДЕГЕНІМІЗ НЕ?

Діни жаңалықтар дегеніміз – дін, сенім, руханият немесе діни этика мәселесі маңызды рөл атқаратын кез келген тақырып, хабарлама немесе оқиға.

Оқиғалар немесе ақпараттардың қай түрлері дін тақырыбындағы жаңалық болуы мүмкін?

1. Кез келген жергілікті, халықаралық жаңалықтар, соның ішінде саясат, спорт, бизнес, білім беру, қылмыс, өнер және көңіл көтеру, ғылым, денсаулық, өмір сүру салты, сән, саяхат тақырыптары кіреді. Жоғарыда аталған тақырыптардың кез келгенін журналист діни тұрғыда қарастыра алады.
2. Бұл конфессия өкілдері кейіпкер болған зерттеу репортаждары, үрдістер туралы оқиғалар болуы мүмкін. Дін мәселелері сөз болатын тақырып пен сараптама үшін маңызды, танымал тұлғалар немесе қарапайым адамдардың діни ерекшеліктері туралы айтылатын материалдар. Айналамыз жақсылық пен жамандық, қиыншылықтар мен күрес, татуласу, кешірім жасау, жетістік туралы оқиғаларға толы – осының барлығына діни дәстүрлер кеңістігі арқылы қарасаңыз, жаңа материалға арқау болатын ақпараттық негіз таба аласыз!
3. Жаңалықтар мен сараптамалық ракурстарды бір немесе бірнеше дін туралы оқиғалардың ішінен іздеңіз, олардың өз еліңіздегі қазіргі заман қоғамына ықпалы тұрасында баяндауға тырысыңыз. Маңызды тарихи немесе қоғамдық оқиғаларды баяндау кезінде олардың түрлі діндермен байланысын қандай да бір контексте сипаттауға болады. Діннің институционалдық негіздері (ғибадат ету орындары, мешіттер, храмдар, конфессиялар, діни ағымдар мен діни этика) туралы баяндаңыз, осы діндердің институционалдық ортасынан тыс жерде не болып жатқанын айтып беріңіз.

tolerance

ДИНИ АЛУАНДЫҚ

дегеніміз - түрлі діни нанымдар мен дағдылар арасында айырмашылықтар бар екендігін айғақтайтын факт. Бұл фактіні ең шағын және оқшауланған қоғамдастықтардан тыс өмір сүретін адамдар әрқашан олардың қандай дінге тиістілігіне қарамастан мойындайды.

ДИНИ АЛУАНДЫҚТЫ ТҮСІНІҢІЗ

Өз еліңіздегі діни айырмашылықтарды тіпті олармен келіспесеңіз де немесе сол діндерге қатысты күмәндарыңыз болса да зерттеңіз. Дін және қазіргі заман турасында білімиңізді үнемі жетілдіріп отырыңыз.

Діни мәселелерді бұқаралық ақпарат құралдарында жариялаудағы журналистік этика және мүдделер қақтығысы

1. Дін мәселелерін жазатын журналист өзі қандай да бір конфессияға кіруі және діни жоралғыларды атқаруы мүмкін бе? Иә. Орталық Азия елдеріндегі Конституциялар азаматтардың барлығына кез келген дінді ұстануына тең құқық береді. Соған сәйкес, журналист этикалық қағидаларды бұзбай өз дінін ұстануына болады. Және осы діни сауаты оған келешек репортаждарын жазуда үлкен көмек болуы мүмкін.

2. Журналистің этикалық нормаларды бұзбауы үшін мына әрекеттерді **ЖАСАУЫНА БОЛМАЙДЫ**:

- өзі баратын мешіттен, храмнан, ғибадат үйінен немесе басқа да орыннан жаңалық таратып, репортаж жасауға;
- өз материалдарына өзінің діні немесе діни дәстүрлері туралы басқа діндерден көбірек жазуға;
- өзі баратын діни орынның жамағаты өкілдерінің сөзіне үнемі сүйенуге;
- жаңалықтарда үнемі өзінің діни қауымдастының проблемаларын айтуға;
- өзінің діни ұстанымдарына қайшы өмірлік оқиғалар туралы жазуға.

Сонымен қатар, өз діни қауымдастығыңыздағы кез келген көшбасшылық позициядан бас тартқаныңыз жөн, өйткені бұл жағдайда сіз діни дәстүрлер туралы жаңалық таратуда объективті және бейтарап болу қабілетіңіз жойылуы ықтимал.

Орталық Азия елдерінде рұқсат етілген және тыйым салынған діни ұйымдардың тізімін қайдан табуға болады?

ҚАЗАҚСТАН

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің дін істері жөніндегі комитеті <http://www.din.gov.kz/>

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есептер комитеті <http://pravstat.prokuror.gov.kz>

ТӘЖІКСТАН

Тәжікстан үкіметі жанындағы Дін, ұлттық дәстүрлерді, салтанаттарды және әдет-ғұрыптарды реттеу жөніндегі комитет <https://www.din.tj/tj>

Тәжікстан Ұлттық банкі жанындағы Ұлттық мониторинг департаменті http://nbt.tj/ru/financial_monitoring/perechni.php

ҚЫРҒЫЗСТАН

Қырғыз Республикасы Дін істері жөніндегі мемлекеттік комиссиясы <http://www.religion.gov.kg>

ТҮРКІМЕНСТАН

Түркіменстан президенті жанындағы дін істері жөніндегі Генгеш (Кеңес) Веб-сайты жоқ

ӨЗБЕКСТАН

Өзбекстан Республикасының Әділет министрлігі <https://www.minjust.uz/ru/interactive/reestr-relig/>

Өзбекстан Республикасының Дін істері жөніндегі комитеті <https://data.gov.uz>

Өзбекстан Республикасының Бас прокуратурасы <http://www.prokuratura.uz>

Дін туралы халықаралық ашық деректер

Virtual Religion Index
(Діндердің виртуал индексі)

<http://virtualreligion.net/vri/> дін саласындағы зерттеулерді жариялайтын ағылшын тіліндегі ресурс. Әлем бойынша барлық діндер саласындағы орасан зор зерттеулер осында шоғырланған, зерттеулер жүргізуге және оқу үшін діни сайттардың мазмұндарына сілтемелер жинақталған. Гиперсілтемелер тек діндердің сайттарына емес, сонымен бірге ішіндегі басты каталогтар мен құжаттарға да берілген.

The Association of Religion Data Archives (ARDA)

<http://52.9.15.250/> Діни дерек мұрағаттарының ассоциациясы (ARDA), діндер, діни бостандықтар әрбір ел бойынша жеке индекстелген.

World Christian Database
(Бүкіләлемдік христиан статистикасының базасы)

World Christian Database
CENTER FOR THE STUDY OF GLOBAL CHRISTIANITY

<https://worldchristiandatabase.org/> Ағылшын тіліндегі ресурс әлемдегі діндер, христиан конфессиялары, адам топтары туралы барынша жан-жақты ақпаратты жинастырған.

Religion online

RELIGION ONLINE

<http://www.religion-online.org/>

Дін мәселелерін зерттеймін деген әр адам керегін таба алатын ағылшын тіліндегі ресурс.

World Religion Resources

<http://www.refdesk.com/factrel.html>

Әлем бойынша барлық діндердің ресурстарына сілтемелер жинақталған ағылшын тіліндегі веб-сайт.

Religion Facts

ReligionFacts
Just the facts on religion.

<http://www.religionfacts.com/>

Алуан түрлі діни сұрақтарға жауаптарды «тек қана фактіге» сүйеніп беретін ағылшын тіліндегі ақпараттық сайт. Мұнда сондай-ақ әлем діндеріндегі салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар туралы мәліметтер жинақталған.

World Atlas

<https://www.worldatlas.com/> Әлемдік статистикаларды, соның ішінде дін туралы статистика ұсынатын ағылшын тіліндегі сайт .

Pew Research Centre

<https://www.pewresearch.org/> Дін тақырыбында көптеген материалдар сақталған ағылшын тілді ғылыми зерттеу орталығы.

3.1.3. Орталық Азиядағы діни үрдістер туралы бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау тәсілдері

XXI ғасырда дін тақырыбында жаңалықтар тарату мен репортаждар жасау және оларды өндірушілер туралы түсініктер түбегейлі өзгерді. Айталық, 20-30 жыл бұрын дін туралы жаңалықтар мен сараптамаларды тек діни ұйымдар ғана жасайтын болса, қазір дінге қатысты контентті кез келген БАҚ-тан және сайттардан табуға болады.

Бұл ең алдымен қоғамның діни тұрғыда алуандығына, діни ландшафттың ауыспалы болуына және көптеген діни ұғымдардың қазіргі заманға сай өзгермелі қасиетінің пайда болуымен байланысты.

Дін тақырыбында жазудың кейбір медиа-трендтері мен техникаларының мысалдары

***1-тренд.** Діни киім (әсіресе мұсылман киімдерін) киюге қатысты саяси трибуналар мен интернеттегі пікірталастар, мұндай киім киінген адамдарды білім беру және мемлекеттік мекемелеріне кіргізу мәселесі, мұсылман дініндегі әйелдер бейнеленген келеке суреттер, олардың отбасындағы және қоғамдағы рөлі туралы талқылаулар.*

Дін тақырыбы БАҚ-та қалай көрініс табуда:

Әдетте Орталық Азияның зайырлы бұқаралық ақпарат құралдары бұл мәселелерді сынға алып, кемсітетін клишелерді, мұсылман топтарына қатысты таптаурындарды пайдалану арқылы негативті мазмұнда жазады. Кейбір ақпарат құралдары мұсылман киіміндегі адамдардың суреттерін иллюстрация етіп пайдаланғанда, ол суреттердің артқы фонында міндетті түрде соғыс пен қираған үйлер бейнеленіп тұрады.

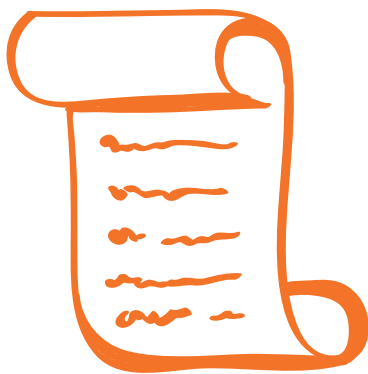
Басқалары болса сайттарында «Хиджап киген әйел туралы не ойлайсыз?» немесе «Азан дауысына қатысты не ойлайсыз?» деген, негізінен негатив контекстегі дайын жауаптарын таңдауды ұсынатын сауалнамалар жариялайды. Мұндай тәсілдер аудиторияның дін ұстанатын адамдарға деген жағымсыз сезімдерін қалыптастырады.

Көп жағдайда БАҚ мұсылман қоғамындағы әйелдердің жағдайына күмән келтіреді: оларды ешқандай құқығы жоқ, қоғамда орнын табуға талпынбайтын етіп көрсетеді. Исламды биліктің бәрін еркектерге беріп, әйелдердің мүддесін тіпті назарға алмайтындығы үшін сынайтындар да кездеседі. Мүмкін мұндай мысалдар бар шығар, бірақ ондай түсінік жалпыланбауы тиіс.

Мұндай мәселені баспасөзде жазу ережелері:

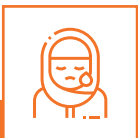
1. Репортажыңызды контекспен қамтамасыз етіңіз.
2. Діни қағидалардың нақты киім түрлерін киюді неге бұйыратынын, азанның неліктен осындай болатынын және оның мағынасын аудиторияңызға айтып беріңіз.
3. Аудиторияңызды осы мәселе турасындағы әртүрлі көзқарастармен таныстырыңыз, әртүрлі елдерде діни киім киетін адамдарға деген көзқарас қандай екендігін, азанды қалай қабылдайтынын айтыңыз.
4. Осы мәселеге қатысты жергілікті заңнаманы түсіндіріп, оларға сілтеме беріңіз.
5. Дін және діни наным бостандығы туралы халықаралық стандарттар мен құжаттар туралы ұмытпаңыз, оларға да сілтемені контекске енгізуге болады.
6. Тепе-теңдігі сақталған алуан түрлі пікірлерді ұсыныңыз, бұл ретте басқа конфессиялардың өкілдерінің айтқандарымен бөлісуге болады.

7. Мұсылман әйелдері туралы баяндаған кезде салыстырмалы сараптама жасаңыз және репортажыңызда бір біріне мүлдем ұқсамайтын әйелдердің мысалдарын келтіріңіз. Айталық, белсенді мұсылман әйелдерін, олардың ұйымдарын, қоғам игілігі үшін жасап жатқан қызметтерін, т.б. көрсетіңіз.
8. Діни ұстанатын әйелдердің қоғамдағы орны туралы басқа конфессиялардың әйел өкілдері не айтатынынымен бөлісіңіз.
9. Ешқандай әскери қимыл белгілері немесе аудиторияға үрей ұялататын басқа да визуалды тәсілдерді пайдаланбаңыз, шынайы өмірдегі суреттерді жариялаңыз.
10. Осы құралдағы «Өшпенділік тілін қолданудан аулақ болу амалдары және оны таратушыға айналмау жолдары» бөлімін оқыңыз, осы тақырыптағы видео–сабақты¹⁵ көріп шығыңыз және Глоссарийге көз салып тұруды ұмытпаңыз.
11. Дін маңызды рөл атқаратын қақтығыс туралы жазған кезде бітімгерлік журналистика құралдарын пайдаланыңыз. Бұл құралдар біздің видео–сабағымызда¹⁶ бар.

15 CABAR.asia медиамектебі, видео–сабақ «Инга Сикорская: Өшпенділік тілі деген не және оны журналистикада қалай айналып өту керек? (2019 ж.) // <https://school.cabar.asia/video/chto-takoe-jazyk-vrazhdy-i-kak-ego-preodolet-v-zhurnalistike>

16 CABAR.asia медиамектебі, видео–сабақ «Инга Сикорская: Шиеленістер туралы баспасөзде жазудағы бітімгерлік журналистика» (2019 ж.) // <https://school.cabar.asia/video/inga-sikorskaja-mirotvorcheskaja-zhurnalistika-pri-osveshhenii-konfliktov/>, 2019 жыл

2-тренд. Басқа дінге өткен адамдардың оқиғалары және ондай қадамдарының отбасы мен қоғамдағы өміріне әсері. Прозелинизм – адамның бір діннен басқа дінге өз еркімен немесе миссионерлердің ықпал етуімен өтуі жергілікті БАҚ үшін сезімтал тақырып. Мұндай оқиғаның соңы кейде ауыр жағдайларға әкелуі де ықтимал.

Бұл тақырып БАҚ-та қалай жарияланады:

Жергілікті БАҚ-та прозелитизм тақырыбы әдетте қылмыстық хроника айдарында беріледі, онда прозелиттерді ұрып-соғу, оларға зорлық көрсету фактілері хабарланады, жерлеу және қайта жерлеу мәселесі жазылады. Не болмаса қоғамның прозелиттерге қарым-қатынасы туралы репортаждарда сөз болады. Көп жағдайда бұл Орталық Азиядағы мұсылман отбасы мүшелерінің христиандық ағымдарға өтуі туралы оқиғалар.

«Ала-Бұқа ауданында 76 жастағы Қаныгүл Сатыбалдиеваның денесін басқа жерге қайта жерледі, өйткені мұсылман зиратында да, христиан зиратында да оны көметін жер табылмады. Себеп – марқұм әйел баптистік христиан ағымын ұстанған.

Ауылдың кейбір тұрғындары оның христиан зиратында жерленуіне қарсы болды. Содан кейін жергілікті билік өңкілдері оны мүлдем басқа жерге жерлеуді шешкен.

Сатыбалдиева 13 қазанда қайтыс болып, мұсылман зиратында жерленеді, алайда Сары-Талаа ауылының тұрғындарының қарсылығынан кейін, қазып алынған мүрде христиан зиратына қайта жерленді. Алайда кейбір ауыл тұрғындары әйелдің христиан дінін ұстанбағандығын алға тартып, басқа жерге көмілуін талап етті. Марқұмның туыстары әйелдің денесі мұсылман бейітінен жергілікті имамдардың бастамасымен қазып алынғанын мәлімдеді»¹⁷.

¹⁷ Қырғызстан баспасөзінен алынған мысал, 2016 жыл

Мұндай мәселені ақпарат құралдарында жариялау ережелері:

1. Бұл мәселе туралы жазғанда журналистиканың кәсіби стандарттаның бірі - гуманизм туралы ұмытпаңыз. Сөздер мен сипатталатын образдардың басқа адамдардың өміріне (бұл жағдайда – басқа прозелиттердің өміріне) ықпал ететінін түсіне отырып, осы ақпаратты оқыған соң жалпы осы топқа қатысты қоғамда қандай ой туатынын, оның салдары қандай болатынын болжауға болады. Сондықтан бұл жерде аса маңыздысы – барлық фактілерді қамтып, қосымша контексте көрсету, аудиторияға осы проблема жөнінде толық мағлұмат беру.
2. Контексте не қамтылуы тиіс:
 - Конституциядағы дін және діни нанымдар бостандығы туралы баптарды түсіндіріп, оларға сілтеме жасау (құралдың бірінші және екінші тарауларын қараңыз). Ол баптарға сәйкес, әр адам дінді ұстануға, дін немесе наным таңдауға; дінін немесе нанымын ауыстыруға; ұстанатын дінін немесе нанымын білдіруге және таратуға құқылы;
 - Қайтыс болған адамды жерлеу құқығы тұлғаның абыройын қорғаумен, бостандыққа және жеке өмірге қол сұқпаушылықпен байланысты екенін, сондай-ақ мұның бәрі халықаралық және жергілікті заңдармен реттелетінін түсіндіру;
 - Дін істері бойынша жұмыс істейтін үкіметтік органдардың ресми тұлғаларының комментарийлері; жергілікті билік органдары (себебі зираттар мен мәйіттерді жерлеу мәселесі жергілікті органдардың құзырында); құқық қорғау органдарының өкілдері, себебі қайтыс болған адамды тиісінше жерлеуге кедергі жасау – адамның құқығын бұзушылық, мұндай әрекет діни алауыздықты насихаттау және тудыру мақсатында жасалған деп танылуы мүмкін, сәйкесінше оны жасаған адам қылмыстық заңнама бойынша жауапқа тартылады.

3. Дін бостандығы мәселесімен айналысатын құқық қорғау ұйымдарының комментарийлері.
4. Прозелитизм мәселелерін БАҚ-та жазғанда тәуелсіз, халықаралық ұйым сарапшыларының немесе аудиторияға діни төзімділік мәселесі бойынша ақпарат бере алатын ғалымдардың пікірлерін қосу аса маңызды.
5. Діни алуандық бойынша жергілікті статистиканы міндетті түрде қосыңыз. Фактілерді мұндай контекстің ішінде көру арқылы аудитория қоғамда діндердің қаншама түрі бар екеніне көз жеткізеді.
6. Ашық деректерді пайдаланыңыз, сіздің елдіңіздегі жағдайды бағалайтын діни бостандық және діни төзбеушілік индекстерін келтіріңіз.¹⁸
7. Өз материалдарыңызда діни плюрализм болуын қадағалаңыз. Аудиторияға осындай ағартушылық бағыттағы ақпарат беру арқылы діни алуандық туралы қоғам пікірінің біртіндеп өзгеруіне ықпал етесіз. Қоғамның пікірі мен реакциясы, оның осындай мәселеде баға беруі өте маңызды. Бірақ уақытынан ерте қуанбаңыз – бұл бір күнде бола қалатын нәрсе емес, сіздің аудиторияңыз мұндай плюрализмге дайын болуы керек. Дегенмен, сіздің біліктілігіңіз, этикалық қағидалар мен стандарттарға сүйене отырып, проблеманы жабулы қазан күйінде қалдыра салмай, жариялап, адамдарға түсіндіруге деген ынтаңыз оң нәтижеге қол жеткізеді.

¹⁸ Ресурстардың сілтемесі осы құралдың келесі бөлімдерінде берілген

3-тренд. Діни азшылық топтарының мәселелерін БАҚ-та жазу – өте күрделі әрі сезімтал тақырып. Орталық Азия БАҚ-тарында бұл мәселе сирек көтеріледі. Діни алуандық пен діни айырмашылықтар туралы айтқанда, материалдар әрдайым стереотиптерге толы болады және олардың шынайы өмірмен байланысы шамалы.

Бұл тақырып БАҚ-та қалай жарияланады:

Орталық Азия елдерінің медиакеністігінде бұл тақырып бірнеше жағдайда ғана пайда болады: ресми жаңалықтарда – діни саясат мемлекеттік деңгейде көтеріліп, тіркелген діни ұйымдар мемлекеттік органдармен бірлескен шараларға қатысқанда, қылмыстық хроникада – діни азшылық өкілдерінің қатысуымен қақтығыс болғанда, олардың ғибадат ететін орындары жабылғанда немесе діни топтардың өкілдері сотталып, түрмеге жабылғанда. Басқалай жағдайда осы тақырыптағы хабар таратушы БАҚ биліктің ұстанатын «радикалды және деструктивті діни ағымдар идеяларының таралып кетуіне жол бермеу» қағидасын қолдайды. Кейде журналистер сыңаржақ, балансы сақталмаған материалдар жариялайды, олардың ішінде кемсітетін клишелер толып жүреді, қандай да бір діни азшылық топтарына қатысты негізсіз айыптауларды жариялаудан тартынбайды. Баспасөздегі осындай жарияланымдардан кейін ол топтар бұрынғыдан бетер жасырынып, қоғамдағы шиеленіс күшейе түседі.

«Кришна санасы қозғалысындағы адамдардан сақтаныңдар! Қыр соңыңнан қалмайтын протестант сектанттарға қарағанда, кришнаиттер момын сияқты көрінеді. Бірақ ол қате пікір. Жас жігіттердің «Кришна санасындағы бойжеткенмен ғана танысамын» деген хабарландыруларын әлеуметтік желілерде жиі кездестіруге болады. Осылайша олар адамдарды өзіміздікі және бөтен деп бөледі. Яғни, кришнаизм кереметін мойындамағандармен тілдесуге ықыласым жоқ дейтіндей. Қайдағы бір дәстүрлі православтар, мұсылмандар, буддистер маған тең емес, ары жүрсін! Бұдан ары жалғасса, қоғамда осындай көрінбейтін психологиялық

*геттолар пайда бола береді – әлдебір секталардың мүшелері осылай оқшау-
ланып, рухани тұрғыда өздерін басқаларына қарағанда тәжірибелі санап,
рухани орден іспеттес бір ерекшелік жасап алатын сияқты».¹⁹*

Мұндай мәселені баспасөзде жазу ережелері:

1. Діни азшылық туралы жазбас бұрын, осы топ туралы барынша ізденіп, сол ағым өкілдерімен ең болмағанда бір күніңізді бірге өткізіңіз. Олар туралы шындықты айту үшін діни жоралғыларын зерттеңіз, адамдары өзара қалай араласатынын бақылаңыз. Олардың дініне кіріп кетудің қажеті жоқ, бірақ дүниетанымын тереңірек түсініп, аудиторияға сол қалпында жеткізу өте маңызды.
2. Орталық Азия елдерінде діни ұйымдарды тіркеудің заңдық тәртібі болғандықтан, материалыңызға арқау ететін діни қауымдастықтың мәртебесін анықтаңыз және оны репортажіңызда көрсетуді ұмытпаңыз.
3. Осы діни қауымдастық туралы қоғамда қалыптасқан стереотиптерге өзіңіз үшін талдау жасаңыз. Бұл қауымдастыққа қатысты мұндай стереотиптер қоғамда қалай қалыптасты? Еліңіздегі сыртқы факторлар (заңнама, өз болмысын көрсету және діни наным бостандығы, аудиторияның сыни ойлауы) нақ осы діни азшылықтың қабылдануына қандай ықпалын тигізіп отыр? Бұл туралы сарапшылар мен ғалымдардан сұрап көріңіз.
4. Қоғамда түрлі діндердің бірге өмір сүріп жатқандығын баяндау арқылы, елдегі діни алуандық жағдайына баса назар аударыңыз. Журналистикадағы алуандық қағидасы дегеніміз - бір елде тұрып жатқан түрлі діни топтардың барлығын бірдей көрсету және олар туралы жазу. Адамдар өздері туралы БАҚ ақпаратынан көргенде осы өмір сүріп, жұмыс істеп отырған қоғамның бөлігі ретінде сезіне алатындығын естен шығармаңыз. Бұл өз кезегінде тұрақтылық пен дамуға тиімді ықпал етеді.

¹⁹ Ресейлік басылымдардың жергілікті ақпарат көздерінен көшіріп басылған

5. Қоғам мен діни азшылық топтарын қарсы қоймаңыз. Қай қауымдастық туралы жазып отырсыз, сол ортаның өкілін назарға алып, өз кәсібінің маманы, елді көркейтуге тікелей үлес қосып отырған азамат екенін көрсетіңіз. Изеттілік пен этика қағидаттарын ұстанып, ол адам материалыңыздың кейіпкері бола ала ма, мақалада діни ұстанымы туралы айтуға бола ма – нақтылаңыз.
6. Бар назарды діни азшылық қатысқан, тап қазір болған оқиға немесе шиеленіске, оның салдарына аудармаңыз. Проблеманың түп-тамырына зер салыңыз, өйткені әдетте себептер нақты дінді ұстанумен байланысты емес.

Діни айырмашылықтар да, ұлттық айырмашылықтар да әлем бойынша шиеленістердің себебі болып табылатынын естен шығармаңыз. Анығына келсек, этникалық және діни қақтығыстарды бір бірінен ажыратып қарастыру өте қиын. Себебі, арасында дау шыққан этникалық топтар жиі жағдайда түрлі діндерді ұстанады.

7. Егер сіз жазып жатқан діни қауымдастық туралы материал сезімтал тақырып контексінде болса, онда барлық топтардың көзқарастары тең берілгенін қадағалауыңыз қажет. Барлық тараптың айтарын жазып алуға тырысыңыз.
8. Фактілерді материалыңыздың контексінде өрбітіңіз, ал сараптамалық материалдар мен журналистік зерттеулерде (мазмұнына сәйкес) проблеманың ықтимал шешімдерін эксперттермен сұхбаттасып, солардың сөзімен жеткізіңіз.

БІРАҚ мамандар ұсынған шешімдерді қарсы қойып, репортажіңызда пікірталас ұйымдастырудың қажеті жоқ. Өйткені аудиторияңыз діни алуандықты әлі қабылдауға әзір емес болуы мүмкін. Яғни қандай да бір діни азшылық туралы жазбас бұрын сіз алдымен дін туралы мақалалар топтамасын жасағаныңыз жөн – ондағы назар тарихи жағдайға, сараптамаға, зерттеуге негізделуі тиіс. Осылайша сіз аудиторияңызды алдын ала дайындап аласыз.

9. Материалыңыздың контексінде өз еліңіздің дін саласындағы заңнамасын өрбітіңіз. Заңдарда көпшілік ұстанатын әлдебір үстем дінге басымдық берілген бе, әлде барлық діндер тең бе? Егер барлығы тең болса, іс жүзіндегі жағдай заңға сай ма? Жазу барысында адамдардың фундаментал құқықтары туралы айтып отырыңыз, дін бостандығы осы негізгі құқықтарға жатады.
10. Әрдайым халықаралық ашық деректерге жүгініңіз, онда діни бостандық рейтингтері мен дінге қатысты басқа да мәліметтер бар. Осындағы деректерді аудиторияңыздың сауатын жетілдіру үшін материалыңыздың контексінде қамтыңыз.

4-тренд. Дін мен экстремизмді қатар қойып қарастыру; кей жағдайларда ислам мен терроризмді, әсіресе террористік әрекеттерді немесе тиым салынған топтасулардың қызметін сипаттаған кезде, мағыналас ұғым ретінде қарастыру. Кейде керісінше қылмыстық оқиғаларды сипаттаған кезде БАҚ аудиторияға әлдебір стереотиптерді таңуға тырысады – «діни экстремист» деп атаған тұлға әдетте дінге қатысы жоқ болады. Бұл тренд тек орта азиялық медиакеңістікте ғана емес, әлемдік БАҚ-та да жиі ұшырасатын кемшілік. Бірқатар жағдайда тиым салынған террористік топтар БАҚ-тарды өздеріне қажетті пікірді қалыптастыру мақсатында пайдаланады. Олар баспасөз құралдарына дайын ақпарат пен видеоматериалдар жіберіп, «жасаған істерінің» діни нормаларды сақтау екендігін көрсетпек болады.

Бұл тақырып БАҚ-та қалай жарияланады:

Қайғылы жағдайды сипаттайтын мына өте кең таралған мысалды осы трендке жатқызуға болады: «Сейсенбіден сәрсенбіге қараған түні ...станда бес террорист А пунктiнен Б пунктiне бара жатқан 24 жолаушысы бар автобусты басып алды. Содан кейін лаңкестер билікпен байланысып, өткен айда астанадағы үкіметтік ғимараттың алдында жарылыс ұйымдастырғаны үшін сотталған достарын босатуды талап етті. Мұсылман экстремистері сол кезде ұйымдастырған лаңкестік әрекеттерінің салдарынан 15 адам қаза тапты».²⁰

²⁰ Осы құралды дайындау барысында жүргізілген медиамониторинг негізінде жергілікті БАҚ-тан алынған мысал

Мұндай мәселені баспасөзде жазу ережелері:

1. Өз редакцияңызда осындай қылмысты жасаған адамдарды қалай атайтындарыңызды келісіп алыңыздар. Журналистиканың халықаралық стандарттарына сәйкес біз мұндай қылмыстың қатысушыларын террор жасады деп анықтаған соттың шешімі шыққанға дейін «террорист» деп атай алмаймыз. Дәл осы себепті журналист оларды репортажында «мұсылман экстремистері» деп атауына болмайды, мұндай анықтама тіпті жоқ. Осылайша журналист дін мен қылмысты аралас ұғымға айналдырады.
2. Қолданылатын терминдер Глоссарийін жасап алыңыз немесе біздікін қарап шығыңыз²¹.
3. Егер бұл адамдарды соттар террорист деп анықтаса, сот шешімдерінде солай көрсетсе, сіз фактілерді контекстке кіргізіп, осы құжаттан үзінділер келтіруіңіз керек.
4. Әрдайым қолыңыздан келгенше оқиғаның діни емес себептерін әшкерелеуге тырысыңыз, бірақ бейтарап болуды ұмытпаңыз. Сіздің жұмыс оларды қолдау немесе қабылдамау емес. Журналист тек дәлелденген фактілерді жазуы тиіс.
5. Тиым салынған топтарға қатысты «аңыздардың» шындығын контекст және зерттеу арқылы ашыңыз. Мысалы, «лас бомба» немесе террористердің ядролық қару-жарақты иеленіп отыр дегеннің сол лаңкестердің қиялының жемісі екенін көрсетіңіз. Сол сияқты дін үшін өлімге барып, онысын «джихад» деп атауы да анығында дінге қатысты әрекет еместігін айтыңыз. Экстремистік топтасулардың «джихад» жасауы үшін Орталық Азия аумағында шоғырланатыны да жалған әңгіме. Журналистік зерттеулер жасаңыз, үнемі айтылатын жалған аңыздарды әшекерелеңіз, фактілердің дәлелсіздігін атап көрсетіп, аудиторияның назарын діннің нақты көріністеріне аударыңыз.

²¹ Осы құралдың 4-бөліміне сілтеме

5-тренд. Дін мәселелерін БАҚ-та жариялағанда журналистер негізінен діни білімге ғана сүйенетін дереккөздердің пікірін алғанды жақсы көреді.

Бұл тақырып БАҚ-та қалай жарияланады:

«Көпшілігі осы дінді ұстанатындықтан біз оларға барлық жерде құлшылық етуіне жағдай жасауға талпынуымыз қажет²². Ол мұны пайғамбар өсиет еткендігін атап өтті».

Мұндай мәселені баспасөзде жазу ережелері:

1. Мұндай дереккөздерге сену және осындай пікірді ғана тарату – зайырлы БАҚ-тың ең қауіпті тәжірибесі. Материалдарыңызда теологиялық терминдерді және діни дереккөздерден алынған цитаталарды қажеті болмаса, дәл түсіндірмесі берілмесе пайдаланбаңыз. Діни жазбалар түрліше түсіндірілуі ықтимал.
2. Проблеманы ескі тәсілдермен шешуді ұсынбайтын, заманауи көзқарасты көрсете алатын дереккөздерді пайдалану арқылы пікірлердің тепе-теңдігін сақтауға қол жеткізіңіз.

22. Осы құралды дайындау барысында жүргізілген медиамониторинг негізінде жергілікті БАҚ-тан алынған мысал.

3.2. Дін мәселелері туралы БАҚ-та жариялағанда өшпенділік тілін қолданудан аулақ болу жолдары

3.2.1. Өшпенділік тілінің феномені

Мұндай дилемманы шешуге кіріспес бұрын, өзіңізді алдын ала тексеріп, төрт сұраққа жауап беріп көріңіз:

1. **Өшпенділік тілі** деген не?
2. Мәтіндерде, дәйексөздерде, визуал контенттегі **өшпенділік тілінің** сөз бостандығы тұрғысынан жариялануына рұқсат берілген **жағымсыз пайымды формаларын** және де заңдық тұрғыда салдары болатын заңға қайшы формаларын қалай ажыратып білуге болады?
3. Өшпенділік тілінің кей бөліктері **сөз бостандығы** түсінігіне енгізілуі неліктен?
4. **Өшпенділік тілінің осы екі формасын шатастырып алмаудың** және байқаусызда араздық тудыруы ықтимал жеккөрушілік лексикасының заңға қайшы формасын репортаждарда пайдаланбаудың жолдары қандай?

ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ

ағыл. hate speech, синонимдері: жеккөрушілік тілі/төзбеушілік лексикасы/
алалау тілі – жағымсыз дискурстар қатарына жататын түрлі сөйлеу
формалары

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ПЕН
ДИСКРИМИНАЦИЯНЫ
УШЫҚТЫРАДЫ

ТӨЗІМСІЗДІКТІ
АҚТАЙДЫ

КСЕНОФОБИЯНЫ
УШЫҚТЫРАДЫ ЖӘНЕ
ДЕМЕУ БЕРЕДІ

ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ

Мұндай сөйлеу формалары түрлі себептер негізінде қандай да бір этникалық, нәсілдік, діни, жыныстық, әлеуметтік топтарға деген төзбеушілікті таратады, өршітеді, оған итермелейді немесе ақтайды, ксенофобияны қоздырады және қолдайды, кейде тіпті зорлық-зомбылық көрсетіп, алалауға шақырады.

Оны қайдан байқауға болады:

- Медиа мәтіндерден
- Дәйексөздерден
- Аудио-визуал контенттен
- Суреттерде, демотиваторларда, мемдерден

ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІНІҢ ФЕНОМЕНІ НЕДЕ?

Өшпенділік тілінің құрылымы өте икемді, оның түрленуі сөз бостандығымен байланысты.

Өшпенділік тілі жағымсыз пайымды болуы мүмкін (яғни пайдалануға болатын), бірақ ол кей адамдардың намысына тиеді, қорлайды, тіпті заңға қайшы келуі де ықтимал.

Өшпенділік тілі контекске және басқа да факторларға байланысты өзінің формаларын өзгерте алады.

Өшпенділік тілі мен сөз бостандығы арасындағы айырмашылық өте болмашы ғана, сөйлеген кезде қателеспеу өте маңызды!

Осы сұрақтарымызға бірқатар жауап алу үшін, алдымен кішкене ғана заңнамалық шолу жасап жіберейік. Дәл бірқатар жауап деп отырғанымыздың себебі – өшпенділік тілінің құрылымы икемді әрі күрделі, сондықтан оны әртүрлі кезеңде және әртүрлі контексте әрқалайша түсіндіруге болады.

**ПІКІР БІЛДІРУ
БОСТАНДЫҒЫ**

VS

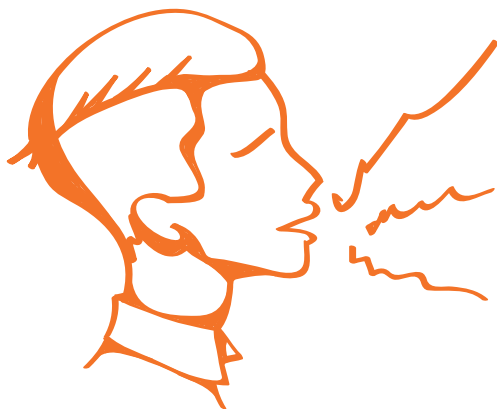
**ӨШПЕНДІЛІК
ТІЛІ**

Өшпенділік тілі мен пікірді ашық айту бостандығы арасындағы айырмашылық тап осы жерде жасырынып тұр, бұл туралы таластар бүкіл әлем бойынша көп жыл бойы тиылар емес.

Өшпенділік тілінің ерекшелігі пікірді ашық айту бостандығымен – адамның әмбебап және конституцияда бекітілген құқығымен тығыз байланысты. Сондықтан кәсіби журналист сезімал тақырыпта, оның ішінде дін мәселелері туралы жазғанда әрдайым осы екі түсініктің арасындағы айырмасын іздеумен болады, өйткені оның міндеті – этикалық нормаларды сақтай отырып, аудиторияға барынша объективті ақпарат беру.

ПІКІР БІЛДІРУ БОСТАНДЫҒЫ

дегеніміз - ауызша, жазбаша немесе баспасөз арқылы, әр түрлі көркемдік формаларда немесе басқа да өзі таңдаған тәсілмен, мемлекеттік шекараларға қарамастан, өз пікірін ұстану, түрлі санаттағы ақпарат пен идеяларды еркін іздеу, алу және тарату құқығы.

ЖАҒЫМСЫЗ ПАЙЫМДАҒЫ ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ

Өшпенділік тілінің бұл формасы негізінен автордың кемсітушілік клише, стереотиптерді білместікпен қолдануы. Бұл автордың жеке басы, оның айналасындағылар мен жалпы қоғамдағы қате түсініктер негізінде қалыптасады.

«**Өшпенділік тілі**» термині тап осы күйде Орталық Азия елдері заңдарының ешқайсында атап көрсетілмеген. Бірақ журналистиканың халықаралық стандарттары төзбеушіліктің қандай да бір түрін қоздыруға себеп болмау үшін, «**өшпенділік тілін**» пайдаланудан бас тартуға кеңес береді. Бұл туралы түрлі халықаралық және желідегі жаңа этика кодекстерінде де айтылады.²³

«**Өшпенділік тілінің**» басым бөлігі сөз бостандығына жатады және жариялауға тиым салынбаған жағымсыз пайым формасында көрінуі мүмкін, оның феномені де осында.

Өшпенділік тілінің лексикалық формаларына келсек, ол жиі жағдайда **таптаурындар** – бір топқа жататын адамдардың басқа топтағылар туралы қалыптасып қалған пайымдары түрінде көрінеді. Стереотиптерден қате пікірлер туындайды, ал қате пікірлерден ашық түрде жеккөрініш білдіру басталады²⁴ немесе кемсітетін **клише** – белгілі бір тілдік ортада қалыптасқан шаблон сөздер, жауыр болған тіркестер. Бұл адамның ренішін тугызатын контент боп саналады, олардың кейбірі уақыт өте келе мағынасынан айырылып, орнына басқа сөздер келеді.

Яғни төзбеушілік риторикасы мен кемсіту біз өз репортаждарымызда адамдарды топтарға бөліп (мынау – біз, олар – басқалар) қарастырған кезде, біреудің мүддесін қорғап, өзгелердің позициясын өзімізше түсіндіруден басталады.

Адамдардың журналистердің көпшілігі мұндай әрекетке барғанда ойлана бермейді. Өшпенділік тілінің дамуы стереотиптерге ғана негізделмейді, бұл адамның тәрбиеленген және өмір сүріп жатқан

23 CODE OF CONDUCT ON COUNTERING ILLEGAL HATE SPEECH ONLINE,
// https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/code_of_conduct_on_countersing_illegal_hate_speech_online_en.pdf

24 Автордың түсініктемесі

ортасына да байланысты. Егер сіздің айналаңызда үнемі «радикалдық идеялар зорлық–зомбылыққа жақын спортшылардың арасында кеңінен таралады » немесе «орамал тағатын әйелдерде құқық жоқ» деп айтылып, жазыла берсе, уақыт өте сіздің де осы стереотипке бойыңыз үйреніп, тіпті өзіңіз де солай ойлай, сөйлей бастайсыз. Заң бойынша мұндай сөз-тіркестерге тиым салынбаған, бірақ белгілі бір әлеуметтік-саяси контексте олардың зиян салдары болуы ықтимал, тіпті зорлық-зомбылыққа әкелуі мүмкін, осының бәрі өшпенділік тілі формасының өзгеруінен болады.

Мысалы, елде қандай да бір топқа қатысты шектеулерді көздейтін бір бастама көтерілді делік. Бұл белгілі бір топқа діни атрибутикасын қолдануына тиым салатын бастама болуы мүмкін, яғни сол арқылы сырт келбетке қатысты бір нормаларды таңу.

Мұндай әлеуметтік-саяси ахуал нақты топтарға назарды аудартады, ал олар туралы мақалаларда клишелер мен таптаурындарды қолдану арқылы бұл топқа деген өшпенділікті өршітеді.

Осылайша топ туралы жағымсыз образ қалыптаса береді. **Сондықтан материалдарда кемсітуші стереотиптер мен клишелерді қолданбаған абзал.**

ЗАҢҒА ҚАЙШЫ ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ

Әлемдік тәжірибеге қарасақ, «өшпенділік тілінің» заңға қайшы келетін формалары кемсітуге қарсы заңнамаларда қамтылған. Ондағы басты ұғым – жеккөрушілікке ашық түрде шақыру (ағылш. incitement of hatred). Оның негізі халықаралық құқықтан алынған және ол қоғамға қауіп төндіретін, айтарлықтай зардап әкелуі ықтимал, қауіпті іс-қимылға шақыратын үндеулерді нақты қылмыстық әрекет деп таниды.

Бұл әлеуметтік-саяси климат мақсатты топтардың назарын күшейтеді және мақалаларда клишелер мен стереотиптерді қолдану арқылы оларға деген араздықты тудырады.

Осылайша топтың жағымсыз образын қалыптастырады. **Дискриминациялық стереотиптер мен клишелерді пайдаланудан аулақ болыңыз және оларға материалдарыңызда сілтеме жасамаңыз.**

ЗАҢҒА ҚАЙШЫ ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ

Әлемдік тәжірибеде, «өшпенділік тілінің» заңға қайшы келетін формалары кемсітуге қарсы заңнамаларда қамтылған. Ондағы бас-ты ұғым – жеккөрушілікке ашық түрде шақыру (ағылш. incitement of hatred). Оның негізі халықаралық құқықтан алынған және ол қоғамға қауіп төндіретін, айтарлықтай зардап әкелуі ықтимал, қауіпті іс-қимылға шақыратын үндеулерді нақты қылмыстық әрекет деп таниды.

Сондықтан журналистер ненің заңға қайшы өшпенділік тілі екенін, ал ненің жағымсыз пайымдағы және сөз бостандығы тұрғысынан айтуға болатын сөздер екенін анық түсініп алуы тиіс.

Орталық Азия елдерінің заңдарында «жария түрде немесе БАҚ пен интернет арқылы өшпенділік немесе алауыздықты қоздыру және насихаттау» санатындағы әрекеттер үшін бірқатар баптар бойынша жауапкершілік қарастырылған (2-тарауды қараңыз).

Құқық қолдану тәжірибесінде Орта Азиялық журналистер көп жағдайда «алауыздық немесе өшпенділік тудырды» деп айыпталып жатады. Әдетте мұндай жағдай олар біреудің дәйексөзін келтіргенде, пікірін жеткізгенде немесе визуалды образдарды таратқанда туындайды.

ЗАҢҒА ҚАЙШЫ ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ

- бұл дискриминациялық сипаттағы және зорлық-зомбылықты ашық түрде қоздыратын, кез-келген топ арасында жеккөрушілік пен дұшпандықты тудыратын мәтіндік, ауызша білдіру және аудиовизуалды мазмұнның түрлері. Көбінесе мұндай сөздік конструкциялар әдейі онлайн таратылады және Интернеттегі мазмұнды бақылайтын компаниялардың шешімімен жойылады.

ЖАҒЫМСЫЗ ПАЙЫМДАҒЫ СӨЗ БЕН ЗАҢҒА ҚАЙШЫ ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ АРАСЫНДАҒЫ АЙЫРМАШЫЛЫҚТЫ ҚАЛАЙ АЖЫРАТУҒА БОЛАДЫ

ЖАҒЫМСЫЗ ПАЙЫМДАУ

- айыптайтын, сынайтын, ренжітетін сөздер;
- адамдардың немесе ұйымдардың сапасы мен әрекеттерін теріс бағалайтын пікір;
- бір нәрсе туралы сыниу немесе жағымсыз пікір білдіру;
- дөрекі сөз қолдану, намысқа тиетін немесе ұнамсыз лексемалар, сондай-ақ клишелер мен таптаурындар;
- түрлі топтарға нысаналы түрде бағытталған жорамалды пайымдар.

ЗАҢҒА ҚАЙШЫ

- нәсілдік, ұлттық, діни, жыныстық немесе азшылық топты жәбірлеуге нақты шақыру және ашық үндейді;
- мұндай әрекеттердің қажеттілігін түсіндіреді;
- мұндай әрекеттерді жасау жолдарын ақтайды;
- тиым салынған атрибутика мен символиканы ашық қолданады;
- жасалатын әрекеттердің нақты контексті мен дәл сипатын береді;
- осы мәселе бойынша әлеуметтік-саяси ахуал шиеленіскен және жазылатын тақырыпқа қатысты сезімтал.

3.2.2. Өшпенділік тілін таратушыға айналмау үшін не істеу керек

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ!

- Журналистиканың халықаралық стандарттарына сәйкес, егер жазылған сөзде, дәйексөзде/мақалада/аудио-визуал өнімде (нәсілге, ұлтқа, дінге, жынысқа, әлдебір әлеуметтік топқа баға беретін клише мен таптаурындар келтірілген) қоздырушы лингвистикалық тіркестер, әлдебір топты ашық түрде (жорамалды емес!) жәбірлеуге шақыру, тиісті контекст, яғни нақты зорлық әрекеттерін сипаттау болмаса, ал жазылатын мәселе әлеуметтік-саяси ахуал жағдайында күрделі тақырып болмаса, мұндай контент өшпенділік тілінің жағымсыз пайымды формасы боп саналады және ол заңды.

Мысалы мына келтірілген дәйексөздердің үзінділеріндегідей:

“

«тарихтан белгілі, христиандар адамдарды қанға батырып өлтірген және алауда өртеп отырған...»

немесе

«бұл бұзық мұсылмандар өз дінін әрқашан от пен қылыштың арқасында ғана таратқан»²⁵

”

25 «Свобода выражения и лексика нетерпимости в Интернете», curriculum Школы миротворчества и медиатехнологий в ЦА // http://www.ca-mediators.net/ru/obrazovanie_i_trainingi/257-svoboda-vyrazheniya-i-leksika-neterpimosti-internete.html

- Егер айтылған сөзде, дәйексөзде, сіз жазған мақалада немесе аудио-визуалдық өнімде **«ұрыңдар», «өртеңдер», «өлтіріңдір», «жарып жіберіңдер»** деген сияқты қоздырушы үндеулер және осы әрекеттердің дәл сипаттамалары мен ондай әрекетті жасауға негіздемелер болса, сондай-ақ оларды **«солай етсе жақсы болады еді», «осылай істеу қажет», «солай етпесе болмайды», «солай жасау керек»** деген тіркестермен күшейтсеңіз және осы сөздердің барлығын нақты бір топқа бағыттасаңыз, мұндай контент заңға қайшы болып табылады

Сондықтан осы сияқты сөйлемдерді дәйексөз етіп келтіргенде оларды төлеу сөзге айналдырып, кейбір клишелер мен стереотиптерді өзгерту қажет және бұл сөз жеккөрініш сезімімен айтылғанын атап өткен жөн.

- Егер сіз айтқан сөзде, келтірген дәйексөзде, сіз жазған мақалада немесе жасаған аудио-визуалдық өнімде бұрын жасалған әрекеттерге оң баға берілген болса, олардың дұрыстығын нақты дәйектермен негіздеп, себептері көрсетілсе, тікелей болмаса да, жанама түрде әрекеттерді ұлықтап, келешекте олардың қайталануына үндесеңіз, басқалар жағымсыз деп бағалайтын тұлғаларға оң баға беру арқылы медиамәтінде логикалық түйін жасайтын болсаңыз, бұл – заңға қайшы контент.

Мысалға біз оқу мақсатында көрсетіп отырған мына дәйексөзді алып қарасақ:

“

«Осы діни қозғалыстың (сіздің елде қызметіне тиым салынған қандай да бір қозғалыстың атауы аталады) өкілдері дұрыс істеген. Олар өзінің идеологиясын дінсіздер мен имансыздарды өлтіріп отыру арқылы жүргізіп отырған, яғни (исламның, христиандықтың, т.б.) барлық шарттарына сай жасаған

«Гитлердікі дұрыс жасаған. Ол лайықсыз халықты жою арқылы нәсілді тазартуға мәжбүр болған».

”

ЕСІҢІЗДЕН ШЫҒАРМАҢЫЗ!

Өшпенділік тілі түрлі мәдениеттерде және қоғамдарда түрліше бағаланады және аудиториялары түрліше қабылдайды. Халықаралық медиа тәжірибеден алынған танымал бір мысалды алып қарастырайық.

2015 жылы Париждегі Мұхаммед пайғамбарға карикатура жариялаған Шарли Эбдо француз журналына жасалған шабуылдан кейін журналистік ортада үлкен пікірталастар болды. Бұл жағдай белгілі бір контентті түрлі аудиториялар қалай қабылдайтынын анық көрсетеді.

Францияда мұндай мазмұн кемсітуге жатпайды, ол тек сатира. Алайда, мұсылман халқы көп елдерде мұндай карикатуралар эмоцияларға толы әсер етеді және тыйым салынады.

Бұл шын мәнінде не болды – сөз бостандығы ма әлде діни топқа қарсы өшпенділік тілі ме – талқылаулар әлі де толастар емес.

Террористер Шарли Эбдо редакциясының кеңсесіне шабуыл жасағаннан кейін тоғыз ай өткенде карикатура салушылар тағы бір қудалауға ұшырады – сириялық бөбек Айлан Курдидің Түркия туристік жағажайында жатқан өлі денесін мультфильм етіп салғаны үшін «жеккөрушілік туғызды» деп айыпталды.

Алдымен карикатуристерді «жеккөрушілік негізіндегі қылмыс жасады» деп жауапқа тарту туралы ұсыныс айтылды. Қара нәсілді заңгерлер қоғамының төрағасы Питер Герберт сол кезде өзінің қауымдастығы Еуропаның Халықаралық қылмыстық сотында карикатуралар туралы мәселені «жеккөрушілік негізінде қылмыстық әрекеттерге және қудалауға шақырды» деп қарастыруға ұсынатынын мәлімдеген.

Әрине, бұл жағдайды аудиторияның бір бөлігі қалай қабылдағанын жорамалдап көруге болады – олар өлген үш жасар баланы

Сол жақтағы карикатурадағы жазбада: «Христиандар су бетімен жүреді, ал мұсылман сәбилері суга батып өліп жатыр» делінген.

Оң жақтағы карикатурада: «Мақсатыңа жете алмай қалғанда...» және мейрамхананың жарнамасында: «Балаларға арналған мәзір – біреуінің бағасын екеуіне төле» делінген.

келемеж ету арқылы өшпенділік тілін қолданып, өте нашар әзіл жасады деп түйді. Бірақ бұл визуалды контентте діни топты терроризммен байланыстырмайтыны және жеккөрінішті қоздырудан мүлдем аулақ екені айдан анық.

Ал аудиторияның басқа бөлігі қудалауды мүлдем түсінбеді де, карикатурада сатириктер кеңінен қолданатын, қолдануға болатын формадағы өшпенділік тілін пайдаланды деп айыптады. Көзқарастардың мұндай қайшылығы түрлі адамдардың контентті ұғынуы әртүрлі екенін, қоғамда қалыптасқан әр түрлі стереотиптерді аңғартты.

МҮНДАЙ ЖАҒДАЙДА НЕ ІСТЕУ КЕРЕК?

Мұндай контентті жариялау алдында мүмкіндіктеріңізді қоғамдық пікір стандарттары бойынша емес, құқық аясында бағалап алуыңыз қажет.

Сараптама²⁶ көрсеткендей, әдетте қоғамдық пікірде АҚПАРАТ пен МЕДИА ДЕРЕККӨЗДЕРДІ СЫНИ БАҒАЛАУ және ТҮЙСІНУ қабілеті жетіспей жатады.

Сондықтан қоғамдық сананы манипуляциялау, цензураның түрлерін ақтап алу мақсатында аудиторияны түрліше пайдалану оңайға түседі.

Ісіне жауапты және кәсіби білікті журналистер кез келген күрделі контентті жақсы түсінуі қажет және аудиториясына этикалық тұрғыда түсіндіре отырып, жеткізе біледі. Дегенмен бұл шарт ішкі цензураны қолданып, объективті фактілерді жеткізуден бас тартуға мәжбүрлемейді тиіс.

ЕСІҢІЗДЕН ШЫҒАРМАҢЫЗ:

Жағымсыз пайымды өшпенділік тілінің кең тараған түрлері – қылмыстық іс емес. Біреуге бір сөз ұнамай қалғаны ол сөздің авторын түрмеге отырғызуға себеп бола алмайды.

²⁶ Сөз болстандығы және өшпенділік тілі туралы сараптамалық баяндамалар мен жазбалар, Орталық Азиядағы Бітімгерлік және медиатехнологиялар мектебі // <http://www.ca-mediators.net/ru/issledovaniya/media-monitoring/>

ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІН ҚОЛДАНУДАН АУЛАҚ БОЛУ ҮШІН ӨЗІН-ӨЗІ ТЕЖЕУДІҢ 8 АМАЛЫ

Өз материалдарыңызда заңға қайшы өшпенділік тілін байқаусызда пайдаланып қоймау үшін мына ережелерді есте сақтаған абзал:

1

сөз бостандығы мен заңға қайшы өшпенділік тілінің аражігін ажырата білу;

аңдаусызда қате жібермеу үшін осы саладағы заңнаманы жақсылап меңгеру;

2

3

күрделі тақырыпта журналистік репортаждар жазу кезінде пайдаланатын терминдердің редакциялық және жеке глоссарийін құрастыру, оны үнемі жаңартып толықтыру;

өз материалдарыңыздағы түрлі топтарды сипаттау кезінде аудиторияның жағымсыз сезімдерін тудыруы мүмкін қажетсіз детальдарды өшіріп отыру;

4

5

материалыңыз кімге арнап жазылған, бұл ақпаратты қандай аудитория тұтынады – осы мәселеге назар аудару;

фичерздеріңізде дін, кейіпкеріңіздің нәсілі, ұлты, әлеуметтік жағдайы мен жыныстық сәйкестігіне қатысты әзіл лексикасын қолданғанда барынша абай болу;

6

7

ішкі түйсікке сену: егер өз кейіпкерлеріңізді сипаттайтын дәйексөз немесе сөз тіркесі – ксенофобтық немесе өшпенділікке толы боп көрінсе, демек ол шынымен сондай;

материалыңызды жарияламас бұрын жақсылап өзіндік тексеруден өткізу.

8

ӨЗ МАТЕРИАЛЫҢЫЗДЫ АЛДЫН АЛА ТЕКСЕРУІҢІЗДЕН ӨТКІЗУ ТӘСІЛІ ЭКСПРЕСС–БАҚЫЛАУ²⁷

Өзіңізге бірнеше сұрақ қойып, өз материалыңызды сараптап шығыңыз, тек содан соң оны жариялауға болады. Бұл қадам сізге өшпенділік тілін таратудан аулақ болуға, оны таратты деген айыпқа тартылмауға көмектеседі.

1

МӨРТЕБЕ ЖӘНЕ БЕДЕЛ

Дәйексөзін келтіріп отырған адамыңыздың немесе кейіпкеріңіздің **МӨРТЕБЕСІ** мен **БЕДЕЛІН** алдын ала зерттеп алыңыз. Оның қандай да бір топқа қатысты айтқан назы мен фактілерін мұқият тексерген жөн.

Сұхбат берген кісіңіз аудиторияға манипуляция жасауда үлкен тәжірибесі бар адам болып шығуы мүмкін. Сондықтан негативті стереотиптерді жариялау үшін немесе өшпенділік тілін қолданып, негізсіз айыптауларды мәлімдеу үшін дәл сіздің БАҚ-ты пайдалануға мүдделі болуы ықтимал. Мұндай сөзбен айтақтаушыларға медиада жариялануға мүмкіндік берілмеуі тиіс.

ЛЕКСИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМДАР МЕН ВИЗУАЛДЫ КОНТЕНТТІҢ МАЗМҰНЫ МЕН ФОРМАСЫ

2

Көптеген спикер, респондент, саясаткерлерде негатив идеялары мен пікірлері бар және олардың оны таратуы – қылмыс емес. Бірақ ол айтылған сөздер зорлыққа шақыратын болса, онда ол біреу үшін жойқын салдары

²⁷ Экспресс–бақылауды Орталық Азиядағы Бітімгерлік пен медиатехнологиялар мектебінің «Алуандық туралы баспасөзде жазу» және «Қауіпсіздік және қоғамдастықтар арасындағы қатынастар мәселелерін баспасөзде жазу» атты оқу курстарына арнап жасаған, 2017 // <http://www.ca-mediators.net/kg/1189-makalany-zharyyaloo-aldynda-ykcham-tesher-ykmalary.html>

болуы ықтимал екенін ұмытпағаныңыз жөн. Өз контентіңізде діни, ұлттық, жыныстық, әлеуметтік немесе басқа да топтарға қатысты кемсітетін клишелердің, таптаурындардың жоқ екендігіне көз жеткізіңіз. Егер сіздің ойыңызша қандай да бір дәйексөз қандай да бір топты қорлайтынға ұқсайтын болса, демек оның шынымен, қорлайтын контексті бар. Онда мұндай дәйексөзді таратудың қажеті бар ма? Әлде мұны төлеу сөз түрінде немесе респонденттің жеккөрушілік сөздеріне өз түсініктемеңізді берген дұрыс па?

3 АЙТЫЛАТЫН СӨЗ БЕН ЖЕТКІЗІЛГЕН ДӘЙЕКСӨЗДІҢ МАҚСАТЫ

Өз репортажіңізды, әсіресе күрделі тақырыптағы материал жасап жатқанда, қоғамдағы түрлі топтар туралы жазғанда әлдебір танымал спикерлердің дәйексөздерінде еш қысылмай өшпенділік тілін қолданса, алдымен бұл сөздердің **кімге** бағытталғанына назар аударыңыз. Бәлкім респондентіңіз кемсітушілік лексиканы тарату үшін сіздің медианы пайдаланып отырған шығар? Этикалық сауаты бар журналистер мұндай сөздерді спикер немесе респондент қасақана әлде байқаусыз айтқанын тез арада анықтай біледі.

ҚАЗІРГІ ӘЛЕУМЕТТІК – САЯСИ АХУАЛ

4

Материалыңызды жазып жатқан сәттегі әлеуметтік-саяси ахуал репортажіңіздағы клише, стереотип және жағымсыз бағалаулар аудитория үшін қаншалықты қауіпті болатынын аңғарта алады. Мысалы сіз сол сәтте әлсіз күйдегі топтарға қатысты тіпті ұйғарынды өшпенділік тілін қолдансаңыз да, оның салдары ауыр болуы ықтимал.

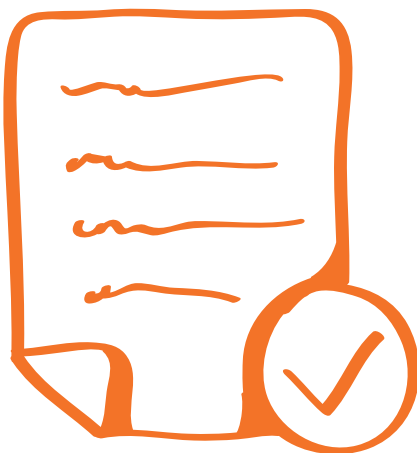
5

СІЗДІҢ МАТЕРИАЛ ҚАМТИТЫН АУДИТОРИЯНЫҢ АУҚЫМДЫЛЫҒЫ

Сіздің ақпаратыңыз бен медианың әлеуетті тұтынушысы кім және материалдар қандай аудиторияны қамтиынын сараптап алыңыз. Сіз көтерген тақырып өзінің оқырманын немесе көрерменін табу мүмкіндігі қаншалықты жоғары? Медиакеңістікте сіз қаншалықты танымалсыз? Кәсіби журналистер үшін уақытша сенсациядан гөрі өзінің аудиториясы мен олардың ақпаратты қалай қабылдайтыны маңызды. Материалыңыздың болашақтағы салдарын алдын ала бағамдап көріңіз.

БІРАҚ:

Цензурадан әрдайым аулақ болыңыз,
пікірлер алуандығын ұстаныңыз
және дамытыңыз, тек осылай ғана сіз
пропагандадан сақтанасыз және өшпенділік
тілінің салдары мен зиянын азайта аласыз.

4

ДІН МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ ЖАЗҒАН КЕЗДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТЕРМИНДЕР ГЛОССАРИЙІ

4.1. «Зиян» терминдер глоссарийі

Бұл терминдерді дін және дінісымақ ұйымдар туралы ақпараттық материалдар дайындау кезінде қолданбаған дұрыс

«Елді арабтандыру»

– 2017 жылы президенттік сайлау кампаниясы кезінде қырғызстандық медиада Қырғызстан экономикасының түрлі салаларына Араб елдерінен келген инвестициялар мен олардың сіңірген еңбегі туралы талқылау аясында пайда болған жағымсыз стереотип. Материалдардағы жағымсыз реңк негізінен Орталық Азиядағы исламның ұстанатын ағымдары мен ресми діні ваххабизм болып табылатын «Сауд Арабиясынан келген радикалды ағым» деп атап кеткен ілімдерді өзара салыстырудан пайда болған.

Ұсыныстар:

бұл жағымсыз таптаурынды қолданудан аулақ болыңыз. Араб трендерінің ықпалы жөнінде жазу қажеттілігі туса, әңгіменің барысын өте дәл және нақты етіп, ұқыптылықпен сипаттау керек. Дәйексөздерді және респонденттердің сөздерін тарқатқанда бұл стереотипті айтылған күйінде қалдыруға болады, өйткені ол өшпенділік тілінің жұмсақ түріне жатады. Егер бұл таптаурын нақты бір өршіп тұрған әлеуметтік-саяси ахуал немесе т.б. жағдайында айтылған болса, онда контентті осы құралдың алдыңғы бөлімдерінде берілген экспресс-бақылау тәсілімен тексеріп, салдарын бағамдап алған жөн.

«Джихад»

– бұл термин зорлықшыл экстремизм мен терроризм тақырыбындағы мақала мен репортаждарда әуелгі мағынасынан бұрмаланып беріледі. Діннің өз ішіндегі «джихад» сөзінің мағынасы «жігер», өз құмарлықтарыңмен күресу, дін үшін күресу дегенді білдіреді. Ал оның бұрмаланған мағынасы аудиторияда «соғысқұмар қатыгез джихад» деген әсер қалдырады. Бұл термин медиада қандай да бір тиым салынған топтасулардың қаруланған қақтығыстарын сипаттағанда немесе олардың идеологиясын меңзеп, оны «джихадизм» идеологиясы деп атап көрсетеді. Мұндай салыстырулар нәтижесінде мұсылмандардың дініне, жалпы олармен байланысты кез келген нәрсеге деген негатив сезімдерді қалыптастырады.

Ұсыныстар:

бұл терминді тек исламның негізін құрайтын қағидалары тақырыбындағы тарихи сипаттағы материалдар жазғанда ғана пайдаланып, өзге жағдайда қолданбауға тырысыңыз. Экстремизм мен терроризм мәселелері төңірегіндегі материал жазғанда және басқа кезде осы терминді қолдану қажеттілігі туса, «қатыгез джихад» деген сөз тіркесін қолданған жөн.

«Исламистер»

– дінісмақ (экстремистік, террористік) топтарды сипаттау үшін ислам дініне саяси реңк беру мақсатында пайдаланылатын термин.

Ұсыныс:

егер материалда дін саласындағы (бұл жағдайда – исламдағы) бейбіт белсенділер туралы сөз болса, онда «діни белсенді», «мұсылман белсендісі», «ислам белсендісі» деп жазған абзал, бірақ «исламист белсенді» емес.

«Ислам мемлекеті»

– көптеген елдерде тиым салынған ДАИШ, ИГИЛ экстремистік және террористік топтасуларды сипаттауда қалыптасқан жалпы атау. Тиым салынған топтасудың стратегтері мұндай атауды адамдардың санасында бір жақта «ислам заңдарымен өмір сүретін әділ халифат» бар екендігін сіңіру мақсатында жасап, пайдалана бастаған. Медиа тиым салынған ұйымдасуға қатысты «мемлекет» сөзін тіркеп қолдану арқылы аудиторияның санасында жалған заңдастыру түсінігін қалыптастырады және ислам дінін түсінуін бұрмалайды.

Ұсыныс:

бұл сөз тіркесін қолданудан бас тарту. Атын атау қажеттілігі туса, оны ИМ экстремистік және террористік топтасуы деп атап көрсетіп, оның қызметіне тиым салынғанын ескерту керек.

«Жанкештілер, шахид»

– зайырлы медиада бұл термин шиеленістіретін клише боп саналады. Оны журналистер көп жағдайда материалына назар аударту үшін пайдаланады. Термин Құрандағы басқа мәселелерге қатысты түсініктермен байланыстырылады. Репортаждарда мұндай салыстырулар нәтижесінде аудиторияда дін ұстанатын адамдар – жау деген түсінік қалыптасады.

Ұсыныс:

бұл терминді тек тиым салынған экстремистік немесе террористік ұйымның өкілі жасаған террористік актіні сипаттау кезінде қолдану.

«Фанатик»

- өзінің дүниетанымының мызғымастығына көзсіз сенетін, айналасындағыларға өз көзқарасын таңуда шектен тыс белсенділік танытатын адам.

Ұсыныс:

бұл терминге түрлі тәсілдеме қолданатындықтан, оны пайдаланбаңыз (Біреу үшін фанатизм деп танылатын нәрсе өзге адам үшін ішкі сенімдерін ұстану боп табылуы мүмкін).

«Секта»

- жеке тұлға, жалпы қоғам үшін құлдыратушы, елдегі заңнаманы танымайтын, мемлекет құрылымына қауіп төндіретін, ешқандай жасампаздық әлеуеті жоқ, діни сипаттағы қызмет. Мұндай бірлестіктердің қызметі ұлттың дәстүрлі мәдениетіне, әлеуметтік нормаларға және азаматтардың мүддесіне қарсы тұрады. Өзінің мүшелерінің санасына және әрекет-дағдыларына жасырын түрде психикалық зорлық жасауды тәжірибесінде қолданады, мұндай ықпал ізгілік қағидаларына қайшы келеді, адамдардың өмірі мен денсаулығына зор қауіп төндіреді.

Ұсыныс:

жаңадан пайда болып жатқан діни ілімдер туралы бірден жағымсыз пікір қалыптастырмау үшін мұндай клишені «деструктивті діни бірлестік» сөз тіркесіне алмастырып, ал ондай бірлестіктердің қызметін «деструктивті діни қызмет» деп сипаттаған жөн.

«Құдайдан безген»

- Құдайдың бар екендігін мойындамайтын адам. Рухани қағидаларға және діни нанымдардың негіздеріне қайшы әрекеттерді сипаттағанда қолданылады.

Ұсыныс:

бұл ұғымды пайдаланбаңыз, өйткені сөз тіркесінің түп негізі діннен шыққан және діни ілімді мойындамаудан шығады.

4.2. Дін мәселелері туралы жазатын журналистерге қажет терминдердің тізімі

АДЕПТ

– қандай да бір (діни) ілімді ұстанушы

АТЕИЗМ

- (грек тілінен $\alpha\theta\epsilon\acute{o}\tau\eta\varsigma$ – құдайды мойындамаушылық) – табиғи әлемнің (табиғаттың) өзіндік болмысын және діннің табиғи (адами) болмысын мойындау. Сол себепті тылсым күштер мен тылсым болмыс мойындалмайды.

АЛАУЫЗДЫҚ ТУДЫРУ

– бұл ұғымның астарында түрлі ұлт, тек, нәсіл, тап, конфессия (дін ұстану), әлеуметтік топ өкілдерінің арасында шиеленіс туғызу талпынысы меңзеледі. Бұл әрекеттердің ішіне озбыр шабуылдар, жарақат келтіру немесе зорлық жасау туралы қоқан-лоққы көрсету, дүние-мүлікті бүлдіру, т.с.с., немесе аластату, кемсіту, олардың бостандығын шектеу және оларға қарсы бағытталған зорлық жасау кіреді.

ДЕНОМИНАЦИЯ

- (лат. denominatio – айрықша есім беру) – қандай да бір діннің ішінде ерекше орын алатын діни бірлестік. Мысалы, православие, католицизм және протестантизм – христиан діні ішіндегі деноминациялар.

ДЕРАДИКАЛИЗАЦИЯ

– идеологиялық, діни немесе саяси мақсаттарға жету үшін зорлық–зомбылыққа бару еш ақталмайтындығына көзі жеткен адамның жеке ұстанымдарының өзгеруін қолдау процесі. Деррадикализация процесі кезінде кей адамдар өзінің экстремистік пайымдарынан бас тартып, негізгі көзқарастарды қабылдай бастайды.

ДЕСТРУКТИВТІ ӘРЕКЕТТЕСУ

– лат. destructio – құлдырату, бір нәрсенің қалыпты құрылымын бұзу – бір тараптың мүддесін басқасының пайдасына шеше отырып, ашық түрде кемсіту.

ДЕСТРУКТИВТІ ДІНИ ҚЫЗМЕТ

(лат. – құлдыратушы) – жеке тұлға, жалпы қоғам үшін құлдыратушы, елдегі заңнаманы танымайтын, мемлекет құрылымына қауіп төндіретін, ешқандай жасампаздық әлеуеті жоқ, діни сипаттағы қызмет. Мұндай бірлестіктердің қызметі ұлттың дәстүрлі мәдениетіне, әлеуметтік нормаларға және азаматардың мүддесіне қарсы тұрады. Өз мүшелерінің санасына және әрекет-дағдыларына жасырын түрде психикалық зорлық жасауды тәжірибесінде қолданады, мұндай ықпал ізгілік қағидаларына қайшы келеді, адамдардың өмірі мен денсаулығына зор қауіп төндіреді. Бұл сипаттама жиі жағдайда «секта» терминімен алмастырылады, ал оны жаңадан пайда болған діни ағымдарға деген алдын ала теріс пікір қалыптастырмау үшін пайдаланбаған абзал.

КОНФЕССИЯ

(лат. confessio – исповедание) - дін ұстанушылардың бір дін аясында бірігуі, олардың ортақ ілімі, құдайға сиыну ерекшеліктері және нақты ұйымдастырушылық құрылымы болады.

СЫНИ ПАЙЫМ

– айналада болып жатқан нәрсенің барлығын сараптауға тырысу; өзінің әрекеттерін дұрыс, нақты бағалау, өзінің қателіктерін тану және анықтау, басқа адамдардың ұсыныстары мен сөздерін сыни тұрғыда қарастыра білу қабілеті.

КӨЗСІЗ ТАБЫНУ (КУЛЬТ)

– азаматтардың дене және психикалық дербестігін, немесе экономикалық, сондай-ақ әлеуметтік жағдайын иемденіп алу, осылайша көзсіз табыну қоғам мен халық үшін қауіп болып төнеді. С.Хассен өзінің «Секталарға және сананы билеуге қарсы тұру» атты еңбегінде культтардың төрт түрін анықтап берген: діни, саяси, психотерапевтік және коммерциялық. Саяси культтардың мысалы ретінде ол террористік, экстремистік және авторитарлық ұйымдарды атайды, олар басқаша ойлайтындарды саяси негіз бойынша қудалайды. Олар сырт әлемнен жабық болуды негізге алады, әлемді «біз және олар» деп бөліп қарастырады.

МИССИОНЕР

– діни уағыз - насихат жүргізу мақсатында халық арасына жіберілетін тұлға.

ЗОРЛЫҚШЫЛ ЭКСТРЕМИЗМ

– идеологиялық, діни немесе саяси мақсатқа жету үшін зорлық–зомбылық жасауды қолдану және қолдау.

ПРОЗЕЛИТИЗМ

– екі түрлі мағынасы бар ұғым. Біріншіден, бұл адамның бір діннен басқа дінге өтуіне ықпал ететін әрекеттер. Бұл – әлдебір конфессия өкілдерінің басқа дінді ұстанатын адамдарды өз дініне өткізу бойынша қызметі. Екіншіден, жеке тұлғаның ерікті түрде басқа дінге өтуі. Кез келген діннің этикалық нормаларына сәйкес адамдарды зорлықпен күштеп өз дініне өткізу құпталмайды.

ДІНИСЫМАҚ ҚЫЗМЕТ

– (1) әлдебір діни бұйрықтарды орындау мақсатында конституциялық құрылымды заңсыз түрде өзгерту және демократиялық құндылықтарды бұзу идеяларына негізделген экстремистік және террористік ұйымдардың қызметі. (2) бұл термин сонымен қатар деструктивті қызмет жүргізетін ұйымдарға қатысты айтылады.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЫҚПАЛ ЖҮРГІЗУ

– бұл басқа адамдардың «әлсіз жерлерін» пайдалана отырып, олардың әрекеттері мен дағдыларын жасырын түрде басқару.

РАДИКАЛДАНДЫРУ

– адамдарды экстремистік идеологияларға біртіндеп бейімдеудің әлеуметтік және психологиялық процесі. Нәтижесінде жеке тұлғаның көзқарастары салыстырмалы түрде жалпы қолданыстағыдан ауытқып, қоғамдағы түпкілікті өзгерістерді талап етуге кіріседі. Радикалдану міндетті түрде адамның зорлыққа баратындығын білдірмейді. Бірақ террор мен зорлық–зомбылық идеологиялық, саяси немесе әлеуметтік өзгерістерге қол жеткізудің бірден-бір жолы деп шешкен сәтте, ол адам зорлықшыл экстремист боп санала бастайды.

РАДИКАЛИЗМ

– тұлғаға проблемаларды түбегейлі, тез арада және үзілді-кесілді шешіп тастау қажеттігін сіңіру. Саяси радикализм деп қалыптасқан мемлекеттік құрылымды зорлықпен бұзуға шақыру, үзілді-кесілді және төзбеушілік сипаттағы идеологиялық доктринаны айтамыз; кей жағдайда - саяси тәжірибенің оғаштығы.

РЕАБИЛИТАЦИЯ

– (лат. re - қайта, habilis – ыңғайлы, бейімделген) адамның әлеуметтік статусын қалпына келтіру; жұмыс істеп ұрған қалыпты формасын немесе тиісті жағдайын қалпына келтіру.

ДІН

– әлемді түйсінудің ерекше формасы, әлдебір тылсым күштің бар екендігіне, бұл әлемді әлдебір ұлы күш басқаратындығына сенімнен туындайды. Дін сонымен қатар жүріп-тұрудың моралдық ережелері мен түрлерін, салт-дәстүрдің жиынтығын қамтиды, адамдардың діни сенімі бойынша ұйымдарға бірігуін көздейді.

ДІНТАНУШЫ

– дін саласындағы маман, діни доктриналарды өзінің жеке қатынасынан тыс, тек қана ғылыми тұрғыда қарастырады, яғни діни бейтараптық сақтайды және діндердің барлығына бірдей ғылыми көзқарас ұстанады. Дінтанушы діндердің пайда болуы, дамуы және таралуының заңдылықтарын, оның алуан түрлі феномендерін, оның қоғам тарихында қандай көрініс тауып отырғандығын, дін мәдениеттің басқа салаларымен қалай өзара байланысқанын, өзара ықпалдасқанын зерттейді.

ДІНИ ТОП

(әртіптегі заменить на әр түрлі этномәдени, аумақтық, т.б.) қандай да бір діннің жамағаты.

ДІНИ СӘЙКЕСТІК

– белгілі бір мәдениетте адамның діни идея және құндылық деп қарастырылатын сана-сезімге жататындығын анықтайтын діни сана категориясы, сонымен қатар тұлғаның өзін қандай да бір дін формасы және діни топ қатарына жатқызуы.

ДІНИ АЗШЫЛЫҚ

– елдегі немесе аймақтағы халықтың басым көпшілігі ұстанатын діннен өзге қандай да бір дінді ұстанатын, саны жағынан айтарлықтай аз жамағаттың бірлесуі

ДІНИ САНА-СЕЗІМ

– адамның психикалық қызметінің басқа бір дүние немесе әлдебір тылсым жаратылыстар туралы түсінігіне негізделген жағдайы.

ДІНИ ӘРЕКЕТТЕР

– қандай да бір дінді ұстанатын жамағаттың діни сана-сезімін айқындайтын, діни салт-дәстүрлері атқарылатын әрекеттер. Діни әрекеттер аясы айтарлықтай алуан түрлі (қасиетті кітаптар мен салттық мәтіндерді оқу, діни әндер мен гимндерді орындау, уағыз, дұға, мантра, дуа оқу, т.с.с.).

ДІНИ ТӨЗБЕУШІЛІК

– түрлі деңгейлерде: бір дінді ұстанатын жамағаттың ішінде (дінішілік төзбеушілік); жекелеген адамдарды немесе адамдар тобын түрлі шиеленіске әкелетін, бір дін немесе діни ұстанымның басқа дінмен арасында (дінаралық төзбеушілік); дінді еркін таңдауды және басқа діндердің дағдыларын немесе басқа дінді ұстануды мойындамайтын озбыр атеизм немесе озбыр теизм түрінде; немесе антисекуляризм формасында байқалатын көрініс.

ДІНИ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАР

– түрлі діни құбылыстар арасында болатын өзара байланыс. Әдетте олардың негізінде біріктіруші әрекеттер жатады, жамағатты ұйымдастыруға ықпал етеді, олардың діни қызметкерлермен тілдесуіне ыңғайлайды.

ДІНИ СЕЗІМ

– дін ұстанушылардың киелі санайтын тіршілік иелеріне, байланыстарға, заттарға, жануарларға, өсімдіктерге, адамдарға, орындарға, бір біріне және өздеріне деген, сонымен қатар табиғаттағы, қоғамдағы және жалпы әлемдегі дінмен байланыстыратын кез келген жекелеген құбылыстарға деген эмоционалды қарым-қатынасы. Діни сезімдер, дін мен қажеттіліктер және діни түсініктердің негізінде пайда болады.

ДІНИ ФУНДАМЕНТАЛИЗМ

(лат. fundamentum – негіз) – дін ісіндегі ең бастысы тек қана діни ілімнің доктриналарын сөзбе-сөз қабылдау керек деген нанымнан туындайтын ойлар мен әрекеттер. Мұндай нұсқау салдарынан діндегі жаңашылдықтың кез келген түрін мойындамау, қасиетті кітаптарда жазылған барлық ережелердің сөзсіз және шүбәсіз орындалуын талап ету туындайды.

ЗАЙЫРЛЫҚ

– діндер мен культтарды мемлекеттен діни ұйымдар мен діни өкілдердің мемлекеттік органдардың ісіне араласуына жол бермей, бөліп қарастыру туралы конституциялық нормаларды жүзеге асыруы.

ТЕОЛОГ

– (тео - құдай, логос – сөз) белгілі бір діни ілімнің доктринасын зерттеумен, түсінік берумен және жүйелеп мазмұндаумен айналысатын маман.

ТЕРРОРИЗМ

– белгілі бір саяси мақсаттарға қол жеткізу жолында азаматтарға қарсы зорлық–зомбылыққа бару тәжірибесі. Ол экстремизмнен туындайды және мемлекетке қарсы әрекет етудің аса қауіпті формаларының бірі боп табылады.

ЭКСТРЕМИЗМ

– жекелеген тұлғалардың, ірі және шағын әлеуметтік топтардың, қоғамдық-саяси ұйымдардың, қозғалыстардың радикал сипаттағы саяси, ұлттық және әлеуметтік, қоғамдық қызмет пен қарым-қатынастарда заңға қайшы көзқарас ұстану, ұстанымдарға және әрекеттерге баруы. Экстремизм мақсаты – қолданыстағы конституциялық құрылымды, қоғамда қалыптасқан (ұлтаралық, дінаралық, діни және басқа) қарым-қатынастарды реформалау, өзгерту немесе құлату.